

**ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՎՄԱԾԱՆԵԱՆ - ԺԸ ԴԱՐԻ
ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐ
ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ**

Համառոտ կենսագրութիւնը¹.

Յովհաննէս (աւագանի անունը՝ Յարութիւն) թովմաճանեալը ծնուել է 1717 թ. ապրիլի 22-ին, Կ. Պոլսում մահտեսի Արաճաճ ամիրա թովմաճանեանի ընտանիքում («Հայրենեօք յերկրէն թամգարայ»² եւ «ի Հայոց ուղղափառ ազգէ»)՝ 6-7 տարեկանում սկսեց ուսում ստանալ Սամաթիայի Ս. Գէորգ եկեղեցում, իսկ 12 տարին լրանալուն պէս՝ ուսանել ականագործութեան («Յեկաիիրնութեան») արհեստը: 1732 թ., Յորելեան տարուայ

¹ Յովհաննէս թովմաճանեանի կենսագրական տեղեկութիւնները հիմնականում քաղել ենք իր ինքնագիր «Պատմութիւն»-ից (տե՛ս Ս. Ղազարի Մխիթարեան մատենադարանի, ձեռ. թիւ 1688): Քանի որ Միաբանութեան յանձնարարութեամբ հրատարակութեան ենք պատրաստել այս բնագիրը, այստեղ անդրադառնում ենք կենսագրական հիմնական տեղեկութիւններին:

² Հայրնակ աւան Սեբաստիայի վիլայէթում, Շապին-Կարահիսարից հիւսիս-արեւելք, կամ այս բնակավայրի արուարձաններից մէկը (տե՛ս Հ. Ղ. Իճնի-նեան, Աշխարհագրութիւն Հորից մասանց աշխարհի, Մասն առաջին, Ասիա, հտ. Ա, Վնենտիկ, 1806, էջ 326-327, Գ. Սրուանձտեանց, Վիճակագրութիւն Շապին Գարահիսարի. Թեմք, Գ. Սրուանձտեանց, Երկեր, հտ. 2, Եր., 1982, էջ 162. նախկին հրատարակութիւնը տե՛ս Դիւան Հայոց պատմութեան, գիրք ԺԳ, Թիֆլիս, 1915, էջ 529-536, նաեւ R. H. Kévorkian, P. B. Paboudjian, Les Arméniens dans l'Empire Ottoman à la veille du Génocide, Paris, 1992, p. 249):

³ Իմա՛ հայ կաթողիկէ: Համաձայն Կ. Պոլսում Հռոմի եկեղեցու կողմից ուղարկուած առաքելական այցելու Դաւիթ կարմեխտականի տեղեկութեան, 1700-ական թթ. առաջին քառորդում քաղաքում կային մօտ 8000 հայ կաթողիկէներ (տե՛ս G. Hofmann. Il vicariato apostolico di Constantinopoli 1453-1830, Roma, 1935, p. 23):

Եւ Սուրբ Դռան բացման կապակցութեամբ, հօր ուղեկցութեամբ ուխտի է մեկնում Հոռոմ եւ այդ առիթով այցելում նաեւ վեներտիկ՝ Ս. Ղազար: Թովմաճանեանների բարեպաշտ ընտանիքը Մխիթարեանների հետ սերտ կապեր ունէր դեռ Կ. Պոլսից, ուր հովուական առաքելութեամբ գտնուող վարդապետները նրանց ընտանիքի մշտական բարեկամներն էին: Փաստաթղթերի վկայութեամբ, այս տարիներից սկսած նրանց ընտանիքում քննարկուում էր իրենց որդուն Ս. Ղազար ուսման ուղարկելու հարցը:

Այս խօսակցութիւններին Մխիթարեան վարդապետների նամակներից տեղեկացուել է նաեւ Մխիթար Սեբաստացին, որ անձամբ եւ ամենայն բժարնդրութեամբ հետեւում էր նորընծաների հաւաքմանը, անընդհատ խորհուրդներ էր տալիս Պոլսում եւ Արեւմտեան Հայաստանում գտնուող վարդապետներին, թէ ինչ սկզբունքներով պէտք է ընտրուեն նրանք: Իր 1731 թ. ապրիլի 26-ի նամակում ուղղուած Հ. Պօղոսին (Կ. Պոլիս) նա պնդում է, որ նորընծաների թեկնածուները լինեն «յարմարք, այսինքն մարմնով առողջ, սրամիտք եւ հեզք: Որոնելի է գորքս եւ զաղխատս, միայն թէ իցեն ընտիրք»: Արբահայրն այնուհետեւ շարունակում է. «Մահտեսի Աքրահամի տղան մի՛ դնիցի ի թիւն: Քանզի նա միածին է հօրն, եւ ընդ նմին թեւ գայցէ՝ ընդ նմին դառնայ, զի ոչ ինքն կարէ տեսլ, եւ ոչ հայրն կարէ տանիլ զի թողցէ զմիակ որդին եւ դարձցի. թեւ այժմ ասիցէ տղան թէ մնամ, եւ հայրն ասիցէ՝ թէ թողում, եւ եթէ իբրու առժամանակեայ վասն աշխարհական լինելոյ կամիցի թողուլ առ մեզ. այս մեզ ոչ յարմարի, եւ ոչ գոյ մեզ վասն այսպիսեաց տեղի»⁴: Մխիթար Սեբաստացին սկզբնապէս դէմ լինելով Յովհաննէս Թովմաճանեանի կրօնաւորմանը, ի վերջոյ, տեղի տալով ծնողների մօտ երկամեայ թախանձանքներին ու դիմումներին, արդէն 1732 թ. սեպտեմբեր 2-ին, Հ. Պօղոսին գրած իր նամակում նախկինի պէս կտրուկ չէր. «վասն հանի Աքրա-

⁴ Նամականի Մխիթարայ Աքրայի, [Ս. Ղազար, ա. թ.], հտ. Բ, թիւ 412: Նոյն օրն իսկ Հ. Յակոբ Բուզայեանին գրած նամակում Մխիթարը, նորից անդրադառնալով Պոլսից եկող աշակերտներին աւելացնում է. «Հ. Թովմաս վարդապետն գրեալ է, թէ հանի Աքրահամն գալոց է որդուվն, եւ գորդին դնելոց է ՚ի վանքն եւ այլն: Զորդի նորին ոչ պարտիս դնել ՚ի թիւս պատանեացս, զի այն նորա միակի որդի է. եւ ոչ կարէ տեսլ. նա եւ իսկ հայրն ոչ կարէ տանիլ՝ զի թողցէ զմիակ որդին: Եւ եթէ առժամանակեայ դիցէ, այս մեզ ոչ յարմարի եւ վասն այնպիսեաց չունիմք գտելի եւն. ուրեմն այն ՚ի մէջ թուոց ոչ է դասելի» (Նոյն տեղում, թիւ 413):

համի որդւոյն՝ ըստ որում գրեալ եմ եւ յանձնեալ՝ այնպէս արարեմք, եթէ գալոյ լինիցի. եւ եթէ խափանիցի գալն՝ այն լաւագոյն է քան զամենայն»⁵: Իսկ 1733 թ. ապրիլի 8-ի Հ. Թովմային (Կ. Պոլիս) հասցէագրուած նամակից երեւում է, որ Արքահայրը արդէն հաշտուել էր Յովհաննէսի գալու մտքի յետ. «Իմացայ. զի հանի Արքահամի որդին չուելոց է... Սակայն մինչեւ նաւն ոչ չուիցեն այդի՝ ոչ հաւատամ. զի կասկած գոյ, թէ գուցէ վերստին փոխիցեն հայրն կամ մայրն զմիտս իւրեանց եւ արգելցեն զպատանին, եւ նա ի սաստկութենէ ցաւոյն զրկիցի եւ ի կենաց» եւ նամակի վերջում յանձնարարական. «Հանի Արքահամին եւ տան իւրոյ մատո՝ յինէն զողջոյն սիրոյ. եթէ զորդին իւրեանց յղեալ եմ՝ ինկոյեմ զի մի լայցեն զկնի նորա, այլ ուրախ լիցին զի Արքահամու եւ Սառայի նմանեցան. եւ թէ ոչ յղեցին, պարզապէս զողջոյն մատո, եւ զորդի նոցին խրատեալ զի հնազանդ լիցի ծնողացն...»⁶:

Յովհաննէս Թովմաճանեանը 1733 թ. յունիսի 12-ին Իզմիրից նաւով դուրս եկաւ դէպի Լիւռնոյ, ուր հասաւ օգոստոսի 5-ին եւ Արքաճօր կարգադրութեամբ մնաց Զաքարիա Շահումենց տանը, որտեղից էլ նրա հօրեղբորորդու՝ Սիւնեաց ապստամբութեան վարձանից յետոյ Իտալիա ապաստանած Ստեփաննոս Շահումեանի ուղեկցութեամբ ցամաքային ճանապարհով վենետիկ հասաւ 1733 թ. հոկտեմբերի 17-ին: Ս. Ղազար հասնելուց հինգ ամիս յետոյ, 1734-ի փետրվար 15-ին, իր իսկ հաղորդմամբ, «ես նմա Միսիբար Արքայ հայր զգգեստ կրօնի եւ զփիլոն, յամի Տեառն»⁷, իսկ սեպտեմբերի 15-ին արեց կրօնաւորութեան ուխտը⁸:

⁵ Նամականի Միսիբարայ Արքայի, հտ. Բ, քիւ 434:

⁶ Նամականի Միսիբարայ Արքայի, հտ. Բ, քիւ 452:

⁷ Այս մասին տեղի մանրամասն տե՛ս Մ. Կարապետեան, Հայերը վենեկիկում 1750 թուին (Ա). - Հանդէս Ամսօրեայ, 2008, էջ 220-226:

⁸ Թովմաճանի նշած թուականը հաստատուում է նաեւ այլ աղբյուրներով: Միսիբար Սեբաստացին 1734 թ. փետրուարի 10-ի նամակում, ուղարկուած Կ. Պոլիս՝ Հայր Թովմային դրում էր. «Եւ յայսմիկ ամսոց ուխտեն Կումիստան, Մկրտիչն եւ Ստեփանն. նաեւ հանի Արքահամի որդին, որ նաեւ տիրացու օրինեցաւ ի ամին ամսոց, առնու գտորբ զգեստ կրօնին» (Նամականի Միսիբարայ Արքայի, հտ. Բ, քիւ 465): Սուրբ Ղազարի դիւանում պահուող «Ցանկ անուանց նորբնձայից եւ ուխտելոց» (1719-1845) ձեռագիր մատենում (թերթ 15ա) կարգում ենք. «Յամի տեառն 1734 ի փետրվարի 15. Առ ընկալաւ զգգեստ կրօնին մերոյ սամաքիացի Թովմաննօղի շանի Արքահամի որդին Յարութիւնն, եւ անուանեցաւ Յօհաննէս: Եւ

գրել առ հայրն, թէ ահա որդիդ ուխտելոց է, եթէ կամիս գիր ինչ տալ նմա, եւ այնու հանել զնա յիրաւանց ժառանգութեան, տուր եւ հան. եւ թէ ոչ կամիս տալ գիր ինչ նմա, դու գիտես, մի տար. սակայն ժառանգագործի արա զնա յընչիցդ ըստ ամենայնի, զի ընդ մեռանիլն ձեր, սա զինք՝ հետեւեր ոչ հանաչիցէ. նաեւ այլ ոչ հանաչիցեն զսա հետեւեր: Եւ աստի նաեւ ի նմանէ՝ որ ուխտելոց է՝ գգիր հրաժարման ի հետեւն տամ առաքել առ ծնողսն, եւ այսու գերծանիմք յայսմանէ չարէ...»¹¹:

1740-1742 թթ. Յովհաննէս Թովմաճանեանը անցկացրեց Հռոմում, Հաւատաստիւ ժողովին բողոքարկելով եւ պահանջելով վերականգնել իր հոգեւոր աստիճանը¹²: Ստանալով բացասական պատասխան, ի վերջոյ, ստիպուած է լինում յանձնել հոգեւորականի փրկոնք եւ 1742 թ. մայիսի 2-ին վերադառնալ Կ. Տոլիս: Սակայն, պէտք է նշել, որ նոյնիսկ զբանից յետոյ, Թովմաճանեանի կողմից պահպանուեց պատկառանքի հասնող վերաբերմունքը Մխիթար արքայօր նկատմամբ, ամենասերտ յարաբերութիւնները եւ նամակագրական ու ջերմ բարեկամական կապերը Մխիթարեան շատ վարդապետների հետ: Հետագայում Թովմաճանեանը բազմիցս օգտակար եղաւ Միաբանութեանը գրավաճառութեան¹³ եւ մշակութային նորանոր արժէքներ ձեռքբերելու¹⁴

¹¹ Նամականի Մխիթարայ Արքայի, հտ. Բ, քիւ 597:

¹² Հաւատաստիւ ժողովին Յովհաննէս Թովմաճանեանի զլիսուոր դիմում-բողոքը Մխիթար Սերաստացու դէմ տե՛ս Archivio della S. Congregazione di Propaganda Fide (APF), SOCG, Vol. 708, ff. 431r-452v: Կարդինալ Պետրային (Vincenzo Petra) ուղղուած նամակը նոյն տեղում է. 454v (հասցէն՝ է. 457v), կարդինալ Գարաֆային հասցէագրուած բողոքի նամակը նոյն տեղում (է. 455r): Հաւատաստիւ ժողովի հարցմանն ի պատասխան Մխիթար Սերաստացու 12 կէտանոց մեթոժմադիրը Թովմաճանեանին կրկին վանք ընդունելու անհնարինութեան մասին տե՛ս հայերէնը՝ Նամականի Մխիթարայ Արքայի, հտ. Բ, քիւ 677 (1741, մարտ 16), իտալերէնը՝ APF, SOCG, Vol. 708, ff. 467r-468v (հրատ. տե՛ս Mechitar di Sebaste. Lettere e documenti. 1705-1749, Venezia-San Lazzaro, 1980, p. 175-179, նաեւ 153-155): Հռոմում Թովմաճանեանի դործունէութեանը ակնդէտ հետեւում էր նաեւ Յովհաննէս Պատկերահար (տե՛ս Յովհաննէս Պատկերահար. Նամականի (1695-1758), Աշխատասիրեց Է. Սահակ Ճեմնեմեան, Վեներիկ-Ա. Ղազար, 1988, էջ 30-31, 40-43, 48-50, 56-57, 114, 252 եւ այլն):

¹³ Թովմաճանեանի կողմից Մխիթարեան գրավաճառութեանը լայնօրէն աջակցելու վերաբերեալ բազում տեղեկութիւններ պահպանուել են միաբանների եւ մշակոյթի գործիչների նամակներում: Բաւական է յիշատակել նշանաւոր

գործում, հովուական առաքելութեամբ տարբեր երկրներում դե-
գերող Մխիթարեան վարդապետներին¹⁵ :

Մանկուց քաջածանօթ լինելով ակնագործութեանը եւ շնոր-
հիւ իր բնածին աչքարացութեանն ու ճարպկութեանը, 1742-
1749 թթ., Յովհաննէս Թովմաճանեանը Կ. Պոլսում բացում է
խանութ եւ աշխուժօրէն զբաղւում ակնավաճառութեամբ: 1749-
ից մինչեւ 1789 թթ. Թովմաճանեանը առեւտրական բազմաթիւ
ճանապարհորդութիւններ է կատարում զանազան ուղղութիւննե-
րով: Թովմաճանեանի կազմած եւ ստորեւ բերուող ցանկը (ձեռ.
1688, թթ. 257v-258r), կարծում ենք, լիակատար պատկերացում
է տալիս միջազգային առեւտրական ճանապարհների վրա հայ
ակնավաճառի անցած կեանքի ուղու մասին.

ԵՐԵՍՈՒՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՅ ԵՒ ԻՆՔՆԻՇ-
ԽԱՆ ՏԵՐՈՒԹԵԱՆՅ, ՅՈՐՍ ՇՐՋԵՅԱԻ ԶԵՐԻՍ ՄԱՍՆ
ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԹՈՎՄԱՃԱՆԵԱՆ ՏԵՐ ՄԱՀՏԵՍԻ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍՆ
ԱՅՍԻՆՔԻ ՅԵՒՐՈՊԻԱ, ՅԱՍԻԱ ԵՒ ԱՓՐԻԿԷ, ԶՈՐ
ԿԱՐԳԵՄՔ ԱՍՏԱՆՕՐ ՍԿՍԵԱԼ ՆԱԽ Ի ՅԵՒՐՈՊԻՈՅ:

1. Կոստանդնուպօլիս, որ է քաղաւորանիստ քաղաք օսմանց-
ւոց յորում ծնաւ նա իմքն Թովմաճանն:
2. Ուլախու երկիրն իշխանութիւնք պոյարեաց երիցս անգամ:
3. Պուլիմ եւ Բեշտ քաղաւորական քաղաք Մանաթի ի յորս է
ի Թրանսիլվանեան Կերլէ եւ Պաշլալու Հայոց չորիցս անգամ:
4. Վիեննա կայսերանիստ քաղաք երիցս անգամ:

պոլսահայ հրատարակիչ Պօղոս Արապեանի անտիպ նամականին, ուր վեր-
ջինս հաղորդում է Ղալաթիայում Թովմաճանեանից գրքեր ձեռքբերելու
(1781 թ.) մասին (Ս. Ղազար, ձեռ. թիւ 2690, թ. 3v):

¹⁴ 1753 թ. Կ. Պոլսից Մխիթարեան վարդապետների նամակները վկայում են,
որ Յովհաննէս Թովմաճանեանը շատ գործուն դեր ունեցաւ Պոլսում յայտ-
նուած «Համատարած աշխարհացոյց»ի (Ամստերդամ, 1695) պղնձ տախ-
տակների ձեռքբերման եւ ապա վենետիկում նոր տպագրութիւն պատուի-
րելու գործում (մանրամասն տե՛ս Հ. Սահակ Ճեմնեմեան, Քարտիսապրո-
թեան դպրոց մը Ս. Ղազարու մէջ ԺԸ դարուն, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1981,
էջ 5-12):

¹⁵ Տե՛ս Հ. Պօղոս Մէհէրեանի 1773 թ. տեղեկատուութիւնը Եգիպտոսում Յով-
հաննէս Թովմաճանեանի կողմից իրենց նկատմամբ զրոհւորած վերաբեր-
մունքի մասին (Ս. Ղազար, ձեռ. 560 (Գ ր), թթ. 55r-56r):

5. Վենետիկ՝ ութ անգամ:
6. Հոռոմ, նստեալ անդ զամիսս 20 եւ հնգիցս գնացեալ:
7. Նաբոլի թագաւորանիստ փաղափ՝ չորիցս, եւ քաղում վաճառս արար:
8. Կրան տուգայ տի Թօսկանայի երկիր Ֆիեօրենցայ, Լիվօնոյ, Բիզայ եւ երկիցս անգամ:
9. Բառեզ թագաւորանիստ փաղափ Ֆրանսիզու եւ ընդ Լուիսի 15երորդի թագաւորին երկարապէս խօսիլն:
10. Մարտամ, որ է Օլանտայ՝ 47 օր եկաց անդէն:
11. Ինկիլթեռայ, որ է Լօնտոայ: 6 ամիս եւ կէս եկաց:

ԵՐԿՐՈՐԴ Ի ՅԱՍԻԱՅ:

12. Եգիպտոս մեծ թագաւորանիստ փաղափ երբեմն երկիցս գնաց:
13. Երուսաղէմ 8 ամիս նստաւ, որ է Հրէաստան:
14. Թաիիր Օմէրի երկիր, Աֆեայ՝ Նագարէթ եւ այլակերպութեան լեանն, եւն:
15. Ճիստէ ի Կարմիր ծովն Շէխ Շէրիֆի երկիր երկիցս անգամ:
16. Մուխայ, Ճէզան Լօհիայ որ է երկիր Եմէնու որ եւ ասի Երջանիկն Արաբիայ, եւ է ընդ տէրութեամբն շէխ իմամին որ նստի ի Սանաար:
17. Սուրէթ առաջին նաւահանգիստ Հնդկաց, եւ է մեծ փաղափ Մուհամմէտ Ալի խանին եւ Ինկիլիզաց:
18. Բուռայ փաղափ Մարաթու կռապաշտն Նանա թագաւորի:
19. Հայտարապատ մեծ փաղափ Հնդկաց թագաւորի:
20. Մուշիլ քաթան Տէմիր խանին:
21. Մատրաս եւ Մելապուր փաղափ յորս է գերեզման սուրբ Թովմայ առաքելոյն:
22. Բունթուշերի մեծ փաղափ Գումբանուն Ֆրանցիզաց:
23. Թրնկպար Տանիմարգի ուր խաղող լինի:
24. Նակուր մեծ փաղափ Կենեաւուր ուեհայի:
25. Նեկրաթան Օլանտըզի Գումբանուն է:

ԵՐՐՈՐԴՆ Ի ԱՖՐԻԿԱՅ

26. Աղեփսանդրիա մեծին Աղեփսանդրի թագաւորին է, երիցս անգամ:

27. Մսովայ է փոքր կղզի ի Կարմիր ծովն, ուր յառաջ նստէին րաշայֆ, այժմ նստի փոխանորդ ձիտտէի րաշայիւն, եւ է մերձ ի Աֆրիգայ՝ ի Հարգիգօն կէս միոնաւ հեռի եւ է նաւահանգիստն Հապէշու եւ Հարգիգօն նայիպ էֆէնտիին ինքնիշխան տէրութիւն է:

28. Ասովայ առաջին ամհարայֆ հապէշից, որ ի ներքոյ իւր հրամայէ տեղեաց 8 րաշայից:

29. Տիկնոջն Սարայի քաղաք եւ մեծաշէն քաղաք պալատ եւ մեծամեծք արձանք երկոտասանք են:

30. Կեօնտէր թագաւորանիստ քաղաք Հապէշու, յորում եկաց անդէն Թովմանան գանձապետութեամբ իրր գամս երկուս:

Մօտ քառասուն տարի Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միջագլային առեւտրական ճանապարհներին կեանքն անցկացրած, բազում փորձութիւններին ենթարկուած, սակայն իր քրիստոնէական բարեպաշտութիւնը չկորցրած Հայ աղամանդավաճառը, 1790 թ., 74 տարեկան հասակում, թողեց իր ընտանիքն ու աշխարհիկ կեանքը եւ ընդունելով հոգեւոր աստիճան, ծառայութեան անցաւ Ս. Ղազարում: Երկուսնէս Թովմանաններ վախճանուեց 1806 թ. յունուարի 25-ին Ս. Ղազարում¹⁶:

Մատենագրական վկայութիւններ

Երկուսնէս Թովմանաների մասին առաջին մատենագրական տեղեկութիւնները հրապարակուեցին իր իսկ կենդանութեան օրօք:

Հ. Միքայէլ Չամչեանը իր «Պատմութիւն Հայոց»-ում 1762 թ. Կ. Պոլսում Հայոց պատրիարքարանի եւ Հայ կաթողիկէների

¹⁶ Տե՛ս Միքայէլ Միքայէլեան յոբելեան. 1701-1901, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1901, էջ 217: Ս. Ղազարի միաբաններից Հ. Միքայէլեանը իր Օրագրութեան մէջ 1806 թ. յունուարի 25ին արձանագրել է. «Վախճանեցաւ ի բարեոք ծերութեան ութսուն եւ ինն ամաց Թովմանանեան տէր Երկուսնէս» (տե՛ս «Օրագրութիւն Հայր Միքայէլ վ. Բժշկեան. 1796-1851», Ս. Ղազարի Դիւան):

միջեւ առաջացած գոտույթեան պատմութիւնը շարադրելիս, լայնօրէն օգտուելով քաղաքից ստացուած նամակագրական տեղեկութիւններից, մանրամասն նկարագրում է Յովհաննէս Թովմաճանեանի (բնագրում՝ Թումաճանեան) խաղացած դերը այդ խառնակ օրերին, վերջինիս բանտարկութիւնը եւ ապա անմեղ ճանաչումն ու ազատ արձակումը¹⁷:

Մատենագրութիւնը.

Ա) Պատմութիւն Տէր Յովհաննիսի Թովմաճանեան, որ զամս երեսուն ի կեանս իւր շրջեցաւ յԵւրոպիայ, յԱսիա, ի Հնդկիս եւ յԱֆրիկէ, ի Հապեչտան, շարադրեալ ի նոյն ինքն ի Թովմաճանէ՝ հրամանաւ վեհին իւրոյ արքայի ի Վէնէտիկ, ի վանս Սրբոյն Ղազարու: Ի հայրապետութեան տեառն Ղուկասու Հայոց կաթողիկոսի ի թուականիս Փրկչին 1790 ի գեկտեմբեր 15. իսկ ըստ Հայոց ՌՄԼԹ - Ս. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. քիւ 1688 (Ձ.Դ.):

Իր այս հիմնական աշխատութիւնը սկսել է շարադրել Ս. Ղազար մտնելուց յետոյ, 1790-1791 թթ., 74 տարեկան հասակում, Ստեփաննոս Մելքոնեան արքահօր եւ որոշ միաբանների յորդորով: Զեռագրի առաջին մասը Յովհաննէս Թովմաճանեանի պատմածը գրի է առնուել Մելքոնեան արքահօր կողմից, այնուհետեւ այն շարունակուել է հեղինակի կողմից: Աշխատութիւնը, որ հաւանաբար եւրոպական գրականութեան ազդեցութեամբ, շարադրուել է երրորդ դէմքով, նոր երեւոյթ է հայ յուշագրութեան պատմութեան մէջ¹⁸:

Զեռագրի նկարագրութիւնը. ՎԵՆԵՏԻԿ, Ս. ՂԱԶԱՐ - ՌՄԿ. - 1790: ՊԱՏՈՒԻՐԱՏՈՒ՝ Ստեփաննոս Մելքոնեան արքահայր: ԳՐԻԶ՝ Ստեփաննոս Մելքոնեան արքահայր (թթ. 1-49v), հեղինակը (թթ. 50r-269v): ՍՍԱՅՈՂ՝ Միփարեան միաբանութիւն:

¹⁷ Լ. Միխայել Չափեանց, Պատմութիւն Հայոց, հտ. Գ, Վնետիկ, 1784, էջ 869-870: Հետագայում Թովմաճանեանը շարադրեց այդ օրերի անցուղարձր իր աշխատութեան ԺԴ գլխում (թթ. 90v-99r)՝ Յաղագս Նալոյլու Յակօր Պատրիարքի գրելոյ գրութիւն ի Հոռմ եւ վասն բալուեցի Տէր Մանուէլին...:

¹⁸ Հայ յուշագրութեան մասին տե՛ս Կ. Ա. Դանիէլեան, Մեմուարային գրականութիւն,- Հայ նոր գրականութեան պատմութիւն, հատոր առաջին, Երևան, 1962, էջ 194-250:

ԹԵՐԹ՝ 1+258+1 (հեղինակային էջակալում՝ 1-527: էջադրելիս վրիպմամբ 433 էջի փոխարեն գրել է 434, այդ իսկ պատճառով այստեղից սկսած մինչև վերջ մէկ էջի խախտում կայ եւ գոյգ էջահամարը գտնուում է աջ կողմում): Ձեռագրում եղած ներդիր փաստաթղթերը չեն էջակալուած: ՊՐԱԿ՝ Ա-ԺԷ (Ա-Դ, Թx12, Ե-Ը՝ 14, Թ՝ 12, Ժ, ԺԲ, ԺԵ՝ 16, ԺԱ՝ 20, ԺԳ, ԺԴ՝ 24, ԺԶ՝ 8, ԺԷ՝ 18)+1: ՆԻԻԹ՝ թուղթ. երոպական, լուսագծերով, եզրերը չկտրուած: ՉԱՓԵՐԸ՝ 23,5x17,2: ԳՐԱԴԱՇՏԸ՝ միասին (19x12, 19,5x12,5, 19,5x13, 19,7x13): ԼՈՒՍԱՆՑՔՆԵՐԸ՝ 3,5, սահմանագծուած: ԳԻՐ՝ շղագիր, բոլորգիր: ՏՈՂ՝ 31: ԿԱԶՄ՝ ստուարաթղթէ միջուկով դեղնագոյն մուկաթ. աստառ՝ սպիտակ թուղթ, չափերը՝ 18x24x4: Կազմի ներսում՝ «EX BIBL. ARMEN. S. LAZARI Բ.Զ.», առանձին թերթիկի վրայ՝ «1688. Զ.Դ.»: ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ 1+1, թուղթ, չգրուած: ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՁՈՒԹԻՒՆ՝ չունի: ՊԱՏԱՌԻԿ-ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ չունի: ՅԻՇԱՏԱԿԱ-ԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ բազում: ՎԻՃԱԿ՝ բաւարար. թերթեգրերը կանոնաւոր: Բնագիրը հեղինակի կողմից, մինչև իր մահը, բազմիցս վերանայուել է, լուսանցքներում արուել են բազում սրբագրումներ եւ յաւելումներ:

ձեռագրի սկզբում
թ. 3ր,
չհամարակալուած

1 դատարկ, չհամարակալուած թերթ:

Տիտղոսաթերթ՝ ՊԱՏՈՒԹԻՒՆ ՏԷՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԹՈՎՄԱՃԱՆԵԱՆ, որ զամս երեսուն 'ի կեսն իւր շրջեցաւ յերոպիայ, յԱսիա, 'ի Հնդկիս եւ յԱփրիկէ, 'ի Հապեշտան, շարադրեալ ի նոյն ինքն 'ի Թովմանանէ՝ հրամանաւ վեհին իւրոյ արքայի 'ի Վենետիկ, ի վանս Սրբոյն Ղազարու: 'ի հայրապետութեան տեսնելու Դուկասու հայոց կաթողիկոսի 'ի թուականիս Փրկչին 1790 'ի դեկտեմբեր 15. իսկ ըստ Հայոց ՌՄԼԹ:

թ. 3v
թ. 4r-5r
թ. 5v

դատարկ, չհամարակալուած

յկռաջարանութիւն (չհամարակալուած)

այս էջին փակցուած է 1749 թ. Վենետիկում հրատարակուած «Համատարած Աշխարհացոյց»-ը¹⁹: (չհամարակալուած)

19 Բնագիրը տե՛ս Հայկազեան Բառարանի Ա. հատորի 258-259 էջերի միջև (այս քարտէջի մասին տե՛ս Հ. Ս. Ճեմնեմեան. Քարտիսագրութեան դպրոց մը Ս. Ղազարու մէջ..., էջ 12-15):

- թ. 6ր՝ Վերնագիր՝ Վարժ եւ պատմութիւն
Թովմանեան մահտեսի Տէր Յովհաննիսի կոս-
տանդինուպօլսեցւոյ, որոյ ընդ երեսուն
տէրութիւնս շրջեալ վանառականութեամբ եւ
հոսկ յետոյ վերստին դարձ արարեալ ՚ի բնիկ
Քաղաք իւր ՚ի Կոստանդինուպօլիս՝ ձեռնադրի
անդ քահանայ յիգնատիոս եպիսկոպոսէ՝ յետքա-
նասներորդ ամի հասակի իւրոյ եւ ապա եկեալ
դադարէ ՚ի վանս յարունապետին մեծի Միփթա-
րայ արքայ հօր, որ ՚ի Վենետիկ:
- թ. 6ր-9ր՝ Գլուխ Ա. Որ ինչ անցք՝ անցին ի մանկութեանն
ցամա հնգետասան սկսեալ ՚ի ծննդենէ անտի՝ յա-
մէ տեառն 1717
- թ. 9ր-12ր՝ Գլուխ Բ. Յաղագս գնալոյ զառաջինն ի Վենետիկ
եւ ի Հռովմ ընդ հօր իւրոյ եւ քէ գիւրդ եղև
եւ ո՛յք էին ուղեկիցք մորա:
- թ. 12ր-14ր՝ Գլուխ Գ. Յաղագս երկրորդ նուագի գնալոյ Յա-
րութիւնին ի Վենետիկ ի վանս մեծի արքային
1733:
- թ. 12v-13r միջև
ներդիր²⁰ Միփթար Սերաստացու 1733 օգոստոսի 22
թուակիր նամակը Յովհաննէս Թովմաճանեանին
(«Յարութիւն պատանուն»):
- Բազմա ողջունիւ ծանիր Յարութիւն, զի
զգիրդ զոր ի 12 օգոստոսին գրեալ էր առ մեզ
ի Նազարէթէն՝ ընկալաք. եւ իմացաք, զի
խաղաղութեամբ հասեալ էք այդր...²¹:

²⁰ Միփթար Սերաստացու գիւանը կարգի բերելու եւ հրատարակութեան
պատրաստելու ժամանակ, այս եւ ձեռագրում եղած արբաճօր միւս թղթերը
հանուել են ձեռագրից: Այդ մասին ձեռագրի յուանցքում մատիտով լրա-
ցուած է. «բնագիրը այս բուդրին, էջ 15՝ հանուեցաւ եւ փոխադրուեցաւ
Միփթարայ Բղբոց դիւանը. Հ[այր] Կ[արապետ] Ա[մատուց] 26-1-1949»:

²¹ Թովմաճանի կողմից իր ձեռագրում արտագրուած այս նամակը ունի որոշ
տարբերութիւններ Արբաճօր նամակի բնագրից տե՛ս նամականի Միփթա-
րայ Արքայի, Բ, 456, էջ 203): Նամակի վերջում հասցէն՝ «Շնորհ արա-
րեալ, հասո զայս գիր ի Նազարէթն, ի ձեռն Յարութիւն պատանունյն
Ստամպօլցւոյ: Al Molt. Ill.re e Rev.do P.rone Osservd.mo. Il Sig.re D. Stefano di
Cacciatur, sacerdote Armeno e Missionario App.lico per gli Armeni di Livorno.
Chiesa di Armeni Livorno»:

13v-14r միջև

*Մխիթար Սերաստացու 1733 սեպտեմբեր 19
թուակիր նամակը Յովհաննէս Թովմաճանեանին*²².
- Բազմաւ օրհնութեամբ ծանի՛ր Յարութիւն, գի
ես զգիրն է՛ն առի, եւ իմացայ, որ դու հետ Մի-
բէլին գալ չես ուզեր, այլ կ'ուզես միմակ լի-
նիլ:...

14r-20r

ԳԼՈՒԽ Դ. Յաղագս հնգամեայ ժամանակօք՝ ի
վանս նստելոյ եւ գերկեամ մի դեգերելոյ զկնի
մահու հօրն երբեւեկութեամբ ի Կոստանդի-
նուպօլիս եւ ի վեներտիկ եւ ոչ ընդունելի լինե-
լոյ ի վանս:

17v-18r

Մխիթար արբաճօր 1739 թ. նամակը.
- Դու, որդի Հանի Աբրահամին Թովմաճանեան,
մի՛ եկեսցես ուղիղ ի Նազարէքէն ի վանս մեր,
այլ գնացես ուղիղ ի վեներտիկ եւ նստցիս ի
տան միոջ եւ կամ եկեղեցւոյն Հայոց, յորում է
Տէր Նդիագար տայիդ, մինչև որ ես Հայր Աբ-
րաս կոչեցից զբեզ եւ խօսեցայց ընդ բեզ...:

19r

*լուսանցքում եղել է փակցուած (ստոնձի հետքեր)
փաստաթուղթի ի լրումն ներքեւից երբորդ տողի՝
«Եւ ետ գիր ռիջեվութայի ըստ պահանջելոյ եւ
ըստ տուեալ օրինակի Արքային»
նախադասութեան: Յիշեալ ստացականը ձեռագրում
բացակայում է:*

20r-22v

ԳԼՈՒԽ Ե. Յաղագս դեգերելոյ ի Հռովմ՝ զամիսս
բան. եւ թէ որպէս էառ գտնօրինում ուխտին
եւ եկն անդրէն ի վեներտիկ ի զգեստս
աշխարհական, եւ թէ որպէս սիրալիր ընտանու-
թիւն եւ սէր ընկալեալ ի Մխիթարայ արքայէ...:

²² Թ. 13v՝ *լուսանցքում մատիտով լրացուած է՝ Այս նամակի բնագիրը տե՛ս
ՀԽԻԹ. Արքայի նամականիի հաւաքածոն Հ[այր] Կ[արապետ] Ա[մատու-
նի]: Տեքստում արտագրուած այս նամակը ունի որոշ տարբերութիւններ
Արբաճօր նամակի բնագրից, տե՛ս նամականի Մխիթարայ Արքայի, հտ. Բ,
456, էջ 204:*

²³ Տե՛ս նամականի Մխիթար Արքայի, հտ. Բ, թիւ 457: *վերջում հասցէն՝ «Ի
ձեռն ստամպօցի Յարութիւն պատանոյն հասցէ ի քարին ի Նազարէք.
յԱլիկօնա»:*

23r-31r

ԳԼՈՒԽ Զ. Յաղագս վանառականութեանն ի Կոստանդինուպոլիս սկսեալ յամէ 1742 ի մայիս ամսոյն մինչեւ ի 1749: Մինչեւ էր քաջ տեղեակ արհեստին եւ թէ ո՞րպիսի յաջողութեամբ յառաջացաւ եւ թէ ո՞րպիսի մեծ բնտանութեամբ իբր որդեգիր սիրելի եղեւ յաչս Յակոբայ պատրիարգի Նալեան...:

27v-28r միջեւ
քերթիկի վրայ՝

*յատուկ նշանով լրացուած է էջ 44-ի տեքստը
«Յայտն եւ ի սոյն ամ 1746 պատրիարքն Հայոց
Յակոբ վարդապետ Նալեան» բառերից յետոյ՝*

- քազում քոյտութիւնս ետ ուղղափառաց եւ նոքա եւս, քան զարժանն համարակեալ, անցին ըստ չափ, մինչեւ սկսան քահնայք՝ նոցին զքաղումն իսկ առնել մեռելոց. որպէս եւ ի միում նուագի խորհրդի Յակոբ վարդապետն, որ ի Փոքրականտայէ եւ Շերալէքնի Օղլու Տէր Սերգիսն եւ Տիպանի Օղլու Տէր Սերգիսն (այն, որ յառաջագոյն ի Հայոց քահնայից անտի էր եւ ապա յուղղափառութիւն եկեալ, դիմեաց ի Հոռովմ, ակնկալութեամբ վարձս ընդունելոյ եւ յոչ վարձատրիլն՝ եղեւ ի դարձին չար քան զառաջինն):

31r ստանձնուած եւ
ծալուած քերթիկի
վրայ՝

- եւ յետ այսորիկ, յամի 1749 ի մարտի 26, որ էր օր Զատիկի, զնեաց թովմանան զշաքարեղէնս եւ զծաղկունս եւ առեալ երբայր ի շնորհաւորութիւն Սրբոյ Յարութեան առ Համպագ Օղլու ազգականն իւր, որ էր փեսայն Նուրի քեռն ... Իսկ զՅակոբ Նալեան առաջնցին լինել Առաջնորդ ի Պուռսա եւ ապա յղեցին յՆերուսաղէմ, լինիլ անդ Պատրիարգ, ուր եւ եկաց նա ամս երկու, մինչեւ ի գալ անդր յուխտ Նազուպ աղային, որոյ եղեալ Պատրիարգ Ներուսաղէմի գթորոս վարդապետ, էառ եւ նքեր ընդ իւր զՅակոբ վարդապետ եւ կարգեաց զնա վերստին Պատրիարգ Կոստանդինուպոլսոյ յամի 1752, որպէս պատմելոց եմ յիւրում տեղուց:

31v-37v

ԳԼՈՒԽ Է. Յաղագս ընդ նամապարհորդութեան յարեւմուտս՝ վասն զնալոյ յուխտ յորեկեան ներդրութեան ի Հոռովմ, մի ըստ միոջէ նշանակելով զանուանս քաղաքաց եւ գեօղից եւ զդիպուածս պէսպէս եւ թէ որպէս ի վիճմա որդեգրեցաւ մուսու տէ Թրանջիլի՝ զանձապետի թագուհւոյն:

- 37v-43r ԳՆՈՒԽ Ը. Յաղագս գնալոյ ի Հռովմ եւ թէ ո՞րպիսի հնարիւմ եմուտ ի տեղի քացման Դրանն Սրբոյ եւ թէ ի Նեապոլիս ո՞րպէս վաճառեաց թագուիւնն զ4000 ոսկւոյ օղ մարգարիտ:
- 43r-49v ԳՆՈՒԽ Թ. Յաղագս տալոյ ուխտաւորացն հալոց արգուիալ առ Սրբազան Ժողովն փրօփականտա- յի՛ ի ձեռն Թովմանանի վասն քանի հաղորդելոյ ընդ հայս յեկեղեցիս նոցին գնալոյ եւս եւ յաղա- գս հրաւիրելոյ նորա զսրբազան պապն զալ յե- կեղեցին հալոց ի Սուրբ Մարիամ եգիպտացի եւ դարձ ի նորա ի Կոստանդինուպոլիս:
- 44r փակցուած մէկ ու կէս էջերի վրայ *Ի Հաստատումն բնագրի թթ. 44r-46v-ում մէջըներուած Հատուածի այստեղ փակցուած է տուեալ փաստաթղթի հայերէն կնքուած բնօրինակը՝ հետեւեալ պարզաբանմամբ՝ «Այս է քուն պատկերն ընծայեալ յատեանն Սրբազան Ժողովոյն»²⁴:*
- 47v-48r միջեւ փակ- ցուած մէկ թերթ գրութիւն 48r լուսանցում *Ստեփանոս Մեղրոնեան արքահօր 1750 ի մայիսի 9 թուակիր «եղրալրակցութեան ձեռագիր» Յովհաննէս Թովմաճանեանին»²⁵.*
- Թովմանանի ձեռօք տրուած քաղաքա- րութիւն 48r լուսանցում *- Սիրելի եւ հաւատարիմ եղբոր մերում տիրա- ցու Յօհաննիսին Թովմաճանեան ինդալ ի Տէր... ... Ազնուութեան բում՝ նուաստ ծառայ Ստեփան- նոս վարդապետ Աքրահայր: Գրեցաւ ի Վենե- տիկ, յամի Տեառն 1750 ի մայիսի 9:*

²⁴ Սա Թովմաճանեանի ձեռքով գրուած փաստաթղթի սեւագիր, կնիքներով վաւերացուած օրինակն է: Վերջում կայ Թովմաճանի կտր կնիքը, մէջտեղում՝ քառաթեւ խաչի թեւերի մէջ, ակնյայտօրէն Մխիթարեան կնքադրոշ- մից որդեգրած Ո, Կ, Վ, Ա, տառերը եւ հետեւեալ մակագրութիւնը՝ «Յի- սուսի Քրիստոսի ծառայ, Յովհաննէս», «Ալան Օղլու Յովհաննէս» հայե- րէն, մասնակիօրէն ջնջուած կնիքը եւ բնութեանի Սարգսի օսմաննէն ա- ընթեաննի կնիքը: Ստորագրողների լրիւ ցանկն է՝ «զաղատացի հոգա մուրաւանիս, Ալան Օղլու հոգա Յովհաննէս, Թովմաճանեան հոգա Յով- հաննէս, հոգա Աւետիք՝ փեսայ Հանի Պալիի, Քարապաճա՛մ բերեստեան հոգա Սէրգիս, Ասկէր Օղլու հոգա Յարութիւն, Քիւլիսկ ուստա հոգա Անտոն, Ջնմպերեկեան հոգա Պետրոս»: Հայ ուխտաւորների կողմից Հռովմ Հաւատաստիւ ժողովին յանձնուած վերոյիշեալ հանրագրի խաչե- րէն բնագիրը տես՝ Archivio di Propaganda Fide, SC Armeni, vol. 12, ff. 16r-19v, նամակը թուագրուած է 1750 թ. ապրիլի 15ով:

²⁵ Թղթեայ գմուէ կնիքը գրութեան ներքին ձախ անկիւնում, մէջտեղում՝ Մխիթարեան խաչը, թեւերի արանքում Ո, Կ, Վ, Ա. տառերով:

50r-63r

Այստեղից սկսում է Թովմանի ինքնագրով՝
ԳԼՈՒԽ Ժ. Յաղագս ներկայանալոյ Թովմանանին
յարեւմտից բերեալ նոր եւ ընտիր իրօ՛ւ առաջի
խօնայ Նաղուպին եւ յաղագս վաճառելոյն նմին
նաեւ զակումն միւսիւ տէ ֆրանցին եւս եւ հա-
մառօտ պատմութիւնն Նաղուպին եւ գլխատիլ
նորին (1750 սկսեալ ի յուլիս 25էն):

63v-66v

ԳԼՈՒԽ ԺԱ. Յաղագս ընդարձակութեան Սեխրո-
սին եւ արագահաս մահ նորին եւ յաղագս անա-
չառասփիւր քարոզութեան պատրիարք Յակօր
վարդապետին եւ վասն հրահան մեքենային, զոր
տեսեալ Քարաբաշեանն Աղէֆանդր վարդապետն
հրատարակեաց մինչեւ ի լսելիս թագաւորին: Այ-
լեւս ի վերայ մէրեան սանդրանցին:

66v-74v

[Էջի մէջտեղում նախկինում գրուած տեքստի վրայ
փակցուած թղթիկի վրայ]

ԳԼՈՒԽ ԺԲ. Յաղագս Տերորդ գնալոյ Թովմանա-
նին յիտալիա ընդ Տիմիթրաշէլոյն եւ 'ի Վիեն-
նայէն մինչեւ 'ի Վէննտիկ գալոյն ընդ Յովհան-
նէս աղային եւ Միքէլ Նեկրիին կնքելն գեագու-
քսն եւ ծանուցանելն Պէնկիւնց. 'ի Նաբոլի ապ-
տակաւ խոստովանիլն եւ զմեծ կեօ՛ւ եագութ մի
զնելն. 'ի Հոռովայ զմեծ արծաթեայ լուացից մի
ընծայ առաքել վանաց. 'ի Քեօծայ Բիւնօ Սրար-
քին ցափին ունելն զԹովմանանն եւ 40 ոսկի
տուգանս տալն եւ 'ի Վէննայ ընդ ճենթուլում
Անդօնին եւ 'ի Կոստանդնուպօլիս ընդ Սեդրոսի
որդոյն հանի Խաչատուրին վաճառակից լինիլն
եւ 'ի տան նորա անկանիլն 'ի քարեայ սանդղոցն
եւ յետ երկուց ամաց քաժանիլն 'ի նոցանէ:

72v-73r ի լրումն 73r-ի

*Ստեփաննոս Մելքոնեան արքա՛օր տպագիր
զարդանախշ գրութիւնը, որի մէջ արքա՛օր
ձեռքով լրացուած են միայն Թովմանեանի
անուն, ազգանուն եւ հայրանունը՝²⁶*

- Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ Ստեփաննոս
տրուպ վարդապետ, Ընդհանրական Աքրայ՝ մի-
անձանց հայոց՝ ի կարգէն Սրբոյն Անտօնի Աք-
րային...:

... Աւանդեցաւ գիրս յամի Տեառն 1754 ի յօգոս-

²⁶ *Կնքագրուի՞մ Մխիթարեան քառաթեւ խաչ՝ անկիւններում Ո. Կ. Վ. Ա. տա-
ռերը:*

- 74r լուսանցքում
փակցուած քղթի
վրայ
- տոս ամսեան 15:
Ստեփաննոս վարդապետ Արքայ հայր միանձանց
հայոց բնակելոց ի կղզին Սրբոյն Ղազարու, որ
ի վեկետիկ ի կարգէ Սրբոյն Անտոնի Արքայի:
Աւելացուած է յետագայում յատուկ նշանով
- Յաւուրս յայտնիկ եկն ի պալատէ քաղաքորին
արքունի պաշտօնեայ մի, աշնրպաշը օղլու Սի-
լվման աղան, ունելով արքունական ծաղիկ մի
ակամբք գարդարեալ, որոյ մի էլմաս պոլանդի
Քարն ի քաց անկեալ էր եւ որոնէր գտանել
գժար մի նոյն մեծութեամբ՝ առ ի դնել ի տեղի
անկելոյն:
... Եւ հանեալ ետ Թովմանանին 30 դուռուշ, քե-
ներկայիս այսֆան գտաւ եւ զմնացեալն եւս խոս-
տացաւ վնարել, յորժամ ձեռնհաս լինիցի (թէպէ-
տեւ ոչ եւս երբեք երբ ինչ): Իսկ Թովմանանն
արարեալ նմա խորտիկս նաշնցին անդ ուրախու-
թեամբ եւ արձակեաց խաղաղութեամբ:
75r-90r ԳԼՈՒԽ ԺԳ. Յաղագս գալստեան հայր Մկրտչին
'ի Կոստանդնուպօլիս եւ 'ի հրոյ գերծանիլն եւ
զնոր ընկերութիւն առնելն Թովմանանին ընդ
Արիքիմեան Յովհաննէսին եւ թէ որպէս 'ի
տօնավաճառն Իսլիմեայու մարգարտով զնալն եւ
մանտայի կեօնով զմարգարիտսն փոխելն եւ թէ
որպէս յերուսաղէմ զնալն եւ մեծ շահով դառ-
նալն եւ գտունն շինելն եւ զմէրնան սանդղանքն
հաւատալով տալն Շիւբի Յովհաննէսին եւ ընդ
հայր Մկրտչին խոսովիլն վասն որդւոյ իւրոյ Պո-
ղոսին եւ 'ի Հոռոմ բողոքելն զմմանէ, այլեւս զկ-
նի 5 ամաց որքան մեծ առ վնասու յընկերութե-
նէն քաժանիլն:
80v-81r միջեւ *Երուսաղէմի Թէոդորոս պատրիարքի
ողջունագիրը*²⁷ Յովհաննէս Թովմանանեանիս.

27 Թորոս կամ Թէոդորոս Խորենացին Երուսաղէմի պատրիարք է եղել 1752-1761 թթ.: մինչեւ իր մահը: Տեքստը գրուած է երկթերթ փաստաթղթի մի-
այն առաջին էջի վրայ: Գրութեան վերեւում կարմիր ձուածեւ կնիք՝ «Թէ-
ոդորոս պատրիարք Երուսաղէմի» մակագրութեամբ: Գրութեան առաջին
ընդգծուած տողը գրուած է կարմիրով եւ ունի կարմիր-կանաչ թռչնակերպ
լուսանցազարդ: Գրութեան յաջորդ թերթի հետեւում, երկու փոքրիկ զմուշ
կնքադրոշմների վերեւում հասցէ՝ «Աստուծով հասցէ գիրս ի Յոպպէ, ի

84v-85r միջև,
չհամարակալուած
երկու քերթ. նամակը
գրուած է առաջին
երեմ' էջերի վրայ

- Ի Սուրբ Երուսաղէմի Պատրիարք ի Տէր Թէո-
դորոս մեղապարտ Վարդապետէս ժամանեցե-
զիր սիրոյ՝ ողջունի եւ Աստուածային յոգնագե-
ղումն օրհնութեան, գթութեան եւ մարդասիրու-
թեան եւ շնորհքն Սուրբ տեղեաց տնօրինակա-
նաց Տնառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստո-
սի եւ երկնաման Աթոռոյս մեծի առ ի վերայ
հարազատ եւ հաւատարիմ յԱստուծոյ օրհնեալ
Պարոն Մահտեսի տիրացու Թումանանիցդ եւ
նորանկ ուխտաւորիդ...:

*Թումաս Անդրոսեանի նամակը Յովհաննէս
Թովմանեանին.*

-Ի Սուրբ Երուսաղէմ ազնվամէծար եւ պատվելի
սիրելի եղբայր իմոյ Թումանան գատէ Օհանէս
աղայիս սիրով խօնարհարար սեջուն կու մատու-
ցանէմ հարցանելով զ'ազնվական եաթրըն, այսոյ
գրովս յայտ առնէմ:

Եղև ի Ըստամպոյ սէկտեմբերի 25ին 1758...
... Եթէ հարցանէ նէ 'նարօլի Ըստամպոյի վրա Բա-
նի քարա Բամպիֆօ կանէ' 52 քարա ասէս, որպի-
սի հրամանուցտ հէտ եւ ուրիշներու հէտ արէր
էնի' եւ կանէնի, ամա զայս հարցնէ նէ, կասէս չէ-
նէ քան մը մաս էր. սիրով սեջուն կանէմի հաճի
պապայիս մեր էնիշտէ աղաներէն մինչեւ զայս
սահաքս սեջ եւ Առօխէ Էմի Աստուծոյ Բօհու-
չուն տաճա սաղրեարէնի. ինձմէ սիրով սեջուն
կանէմ Ճամպագգատէ Արութին աղայի Ըստէքան
աղային եաբայու կումրուքնուն ապապրէ, որ
էղած ըստակ քաթերաներուն տա քօլիցա առնու
տէդս կու տամ այսքանս քով է. սիրելի իմ Ալ-
քիս Վարքապէտ Խպրըզ շէլցին պատերեալն
արավ զայս օյինըն Աստուած շնօր' արա եւ ռիջ
լէր ի տէր ի պարծանս: 'Նվաստ ծառա Բոյ-
մաս Սեխրոսեան' 28:

ձնոն արեւելցի պարոն մահտեսի տիրացու Թումանանին եւ աստուածա-
սէր իշխանին ի քարին, անբաց յուստեմէ: *Կողբին Թովմանեանի ձեռօք՝*
«1758 օգոստոս 22 յերուսաղէմէ Թորոս Պատրիարքէն որ ի Յոպպէ
առաքեաց»:

²⁸ *Վերջին էջում Թովմանեանի ձեռքով գրուած է՝ «Մինեօր Անդօնիօ Տաւուր-
տի շնորհալուի, 1758 սեպտեմբերի 25 Սեխրոսեան Թումաս աղայէն հա-
սաւ ի Սուրբ Երուսաղէմ»: Հասցէն՝ «Աստուծով հասնի գիրքս ի Սուրբ*

88v-89r միջև

ստանձնում, յաւելումն

88v-ի

Հայր Մկրտիչ Անանեանի նամակը Յովհաննէս
Թովմաճանեանին²⁹.

- Բարեպաշտն Բրիստոսաւր եղոր թովմաճանիս իմոյ սիրեցելոյ ... Յիսուս ինդայ ի Տէր...
Ընկալայ զիս... յաղագս իրակութեան առաքման
Պօղոս մանկանն սիրելոյ վասն որոյ... է ինձ
տալ պատասխանի, Բանգի գիտեմ ընդ ում իս-
սիմ, զի ընդ ում... 1760 յուլիսի 26 նուաստ ծա-
ռայ Հայր Մկրտիչ:

89v լուսանցում

փակցում թերթիկ՝
հետագայում աւելա-
ցում թովմաճանի
ձեռքով

- 1761 նոյեմբերի 11ին 52 անձինք Բիւրեկն գա-
ցին վասն հալածանաց եւ յետ 31 աւուրց դեկ-
տեմբերի 13ին ծնաւ սուրբան Սելիմն եւ 14ին
ազատեցան ի Բիւրեկէն այն 52 անձինքն միջնոր-
դութեամբն Տիգրայի Միքայիլ աղային: Եւ եօթն
օր տոնանմայ եղեւ, 3 օր եւս ծովու տօնանմայ
եւ յետ 28 ամաց 1789 ապրիլի 7ին քաղաւորեա-
ց:

90v-99r

ԳԼՈՒԽ ԺԴ. Յաղագս նալօղու Յակօր պատրի-
արգի գրելոյ գրութիւն ի Հոռոմ եւ վասն քալուե-
ցի Տէր Մանուէլին, Տիպանեանց Տէր Սերգիսի եւ
վրացի սպիտիչ Յովհաննիսի չարութեան գոր-
ծոց, որով հալածեալ եւ ըմբռնեալ գթովմաճանն
կամէին հանել ի կախաղանն. քայց նա զերծաւ
աստուծով եւ զգուրն, զոր պեղեցին վասն նորա՝
ինքեանք անկան անդ, զոր գործեցին:

99r-107r

ԳԼՈՒԽ ԺԵ. Յաղագս չուելոյ թովմաճանի ի
Կոստանդնուպոլսոյ ընդ Պօղոս որդւովն ի յե-
գիպտոս եւ անտի ընդ Կարմիր ծով գնալն ի
Ճիստեմ եւ անտի անցանելն ի Աֆրիկէ եւ գնալն
ի Հապէշստան ի Բաղաթն Կեօնտեր:

Երուսաղեմ իմ պատվելի թովմաճան գաւտ Օհանէս աղայիս ի բարին».
եւ «Signore Giouanni Tomagian Gerasalemme»: Թովմաճանի ձեռք»՝ «Ճիվան
Տամիւնի գօնսօյ տի ինկլէզի. քատրի Ֆելիչէ». ապա՝ փորթիկ զմուշ կնիք:

29

Հասցէն Հ. Մկրտիչ Անանեանի ձեռք»՝ «Հասցէ գիրս ի ձեռս քարեպաշ-
տն եւ Բրիստոսաւր եղոր թովմաճանեանց մղուեսի Յօհաննէսին, իմոյ
սիրեցելոյն մտերմութեամբ, ի բարին, ի Սամաթիա, ի Ստամպոլ»: Թով-
մաճանի ձեռագրով ծրարի վրայ՝ «1760 յուլիսի 26 ի Հայր Մկրտչէն չար
բոլորիգայի գիրն է»: Նամակը գտնուում է չատ վատ վիճակում, թանաքա-
կեր, ծալատեղերում թուղթի փշրում, տեքստը վնասուած է եւ ենթակայ
է լիակատար վերականգնման:

107r-126r

ԳԼԽԻԽ ԺԶ. Յաղագս, թէ գիա՞րդ ներկայացաւ
Թովմանան առ[աջի Իթնկէ Բագուհուն եւ Բա-
գաւոր Բողան նորին եւ թէ ետ նոցա զընծայս
իւր մեծագին եւ յաղագս գանձապետ լինելոցն
եւ ապա ելանելն ՚ի պաշտոնէն եւ Բողուլն գոր-
դին իւր զՊողոսն անդէն եւ դառնալն ՚ի Ճիտտէ
եւ եւս քանի՞ ինչ ՚ի վերայ արարողութեանց Հա-
պէշից:

115v մէջտեղում նախ-
կին տնեստի վրայ
փակցուած Բողիկ՝

- ի պալատ Բագաւորի եւ գնացեալ առ Բագա-
ւորն Գլաւտիօյ] եւ ասէ ցնա, թէ ես ընդ Բահա-
նայից իմոց չեմք քաւական հովուել զբողոր Բա-
ղաֆս, ուրեմն այժմ, որ այս ճէնէրալն, որ յետս
դառնալոց է, առաքնեցուք ընդ նմա առ Բողբու-
կէզ Բագաւորն Յովհաննէս երրորդ, նախ Բող-
բս շնորհակալութեան ի կողմանէ Բուսմէ եւ ի
բոլոր իշխանաց եւ ի ժողովրդոց բոց:...

115v-116r միջեւ սոսն-
ձուել է մի նոր Բերք
եւ կրկին համա-
րակալուել 223 եւ
շարունակուել 115v
Էջին փակցուած Բեր-
քիկի տնեստը

- Եւ Բագաւորն Գլաւտիօյ] արքայ՝ որդի Դաթի
Բագաւորին Հապէշու, յոյժ հաւանեցաւ ընդ այս
խորհուրդ եւ ետ գրել այն մեծապատիւ Բահա-
նային լաթիներէն առ Յովհաննէս Բագաւորն եւ
առ Պապն:...

- ... Ի տունցեան ի կեօնտէր շրջէին Բարգու-
թեամբ եւ ի յերեկոյին գնալին ի Ֆրէմօնայ
գիւղն, ուր կազմեցին վանս եւ եկեղեցիս եւ
պտուղք քաղումք լինէի[ն] եւ յուսարդէին:

117v (226) յուսանց-
ում փակցուած
Բերքիկի վրայ ի
լրումն նոյն Էջի
տնեստի

Եւ ի ծնանիլ երախայի՝ արու եւ թէ էզ, 8-օրեայ
բլպատեն եւ Բառասնորեայ մկրտեն եւ դրոշմեն:
Եւ դրոշման իւղն է ձէքն, գոր օրհնեն եւ գոր-
ծածեն:

Եւ այս ծնեալ մանուկ յորժամ լինի երեք ամաց,
երկայն մկրատով հատանեն զծայր փոքր լե-
զուին, որ ի կոկորդն, զի ի մեծանալն քարոք
խօսեսցի: Յիմարութիւն մեծ ընդ տգիտութեան,
որով ի գուր ցաւով տանցեն զմանուկն: Քանզի
ասեր նոցա Թովմանանն. Տեսէ՛ք զորդեակն իմ
զՊօղոս, որ Բան զծնեզ քարոք խօսի եւ չեմք հա-
տեալ զփոքր լեզու նորա: Զայս այսպէս ասելով,
ծաղր առնէր զնոսա:

117v-118r միջեւ չհա-
մարակալուած Բերք

*Թերթի Բ Երեսին, ի լրումն Թ. 118r տեքստի, եկե-
ղեցու յատակագծի պատկեր՝ - Զեւ եկեղեցեաց
հապէշից*

124r լուսանցում
սոսնձուած երկու
չհամարակալուած
թերթ, վերջին էջը՝
դասարկ

125v-126r (242-243)
արանում 1 թերթ

126r-134v

128r

135r-140r

140r-143r

ի լրացումն 124r-ի տեքստի՝

- Եւ ընդ ժամանակն ընդ այնոսիկ էր ի կեօն-
տէր կոստանդնուպօլսեցի ոսկերիչ ոմն հայ երի-
տասարդ Ստէփան անուն, յոյժ գորեղ եւ ունէր
քազուկ քաջութեան: ...

- ... Ահա այս է վախճան գշափ անձին ո՛չ նանա-
չողաց եւ յիմար ամբարհաւան գոռոգացելոց, յո-
րոց փրկեսցէ զմեզ Փրկիչն ամենայնի, ամէն:

*էջի առաջին եւ դէպի ներս ծալուող կողմում՝
եթովպիայի թագուհու կնքադրոշմը, թուղթը
ծալուելուց յետոյ այն վերացուել է եւս մէկ
հայելաախպ պատկերի:*

ԳԼՈՒԽ ԺԵ. Յաղագս գնալոյ Թովմանանին ի
Հիստտէն ի Հնդկիս ի Սուրէթ եւ անտի մինչեւ
ի Մատրաս հասանիլն եւ անդէն արարեալ գոր-
ծողութիւնքն:

127v *վերջին նախադասութիւնը (եւ ի մէջ Սուրէ-
թու ի շրջիլն ընդ պարոն Գրիգորին յաւուր մի-
ում) ձեռքով ջնջուած է հեղինակի կողմից, իսկ
յաջորդ էջի շարունակութիւնը սոսնձուած է
թղթով: Չգուշորէն լրացուած թղթի տակ
թաքցուել է հետեւեալ հատուածը.*

- ասէ ցթովմանանն. ես տարայց գեւզ ի կրպակ
ինչ եւ զծաղրական իրսն կոսպաշտից ցուցից
քնգ: Եւ գնացին ի կրպակն յայն, յորում նստեալ
կայր յաղթանդամ մերկ ոմն յիսմամեայ: Եւ այ-
նոքիկ կանայք, որք ո՛չ ծնանէին գաւակս, եկեալ
ի կրպակն անդ, արծակեն գօնոս իւրեանց յամ-
դամն այն մերկ մարդոյ, ապա նոյն ձեռքն շփշ-
քփեն զպորտս իւրեանց առ ի յղանալ զգաւակս:
Եւ այս մերկ մարդն ամենեւին ո՛չ շարժի եւ ո՛չ
խօսի, այլ նստեալ կայ անմոռնջ իբր գլիմար
վասն այնց կանանց, որս աւուրս ի շարաթու
ժամս երիս միայն եկեալ նստի:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ. Յաղագս Թովմանանին ի Մատրասէն
ի Նեկէրաթան գնալոյն վասն Շիւքրի Յովհաննէ-
սին տուեալ մերճան սանդրանքին եւ դարձն
վերստին ի Մատրաս եւ վասն ի յերոպ գնալոյ
եւ ի նաւ մտանելն:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ. Յաղագս չուելոյ Թովմանանին ի
Մատրասէ ի Մուրիս կղզին եւ յեկանելն ի նա-

- 142r լուսանցքում
փակցուած թերթիկի
վրայ
- Եւն ինկիլիզին եւ մտանելն ճէնէրալին ձեռո՛ք՝ ի փրանցըզը մաւն եւ գնալն ՚ի Լորեան եւ անտի յինկիլիթեոյ:
- Յետ անցանելոյ ընդ Գլովիս Բարի Յուսոյ, յաւուր միում տեսին ի հեռուստ իբրեւ զառազաստ մի մեծ քարճրացեալ ի վեր յերեսս ովկիանոսի եւ համարեցան մաւու առազաստ լինիլ...
- ...Եւ ընդ մերձենալն արձակեցին եօթն գնտակս, յորոց դիպիլ միոյն առ պալենայն, ի վեր ոստեալ քոյոր մարմնովն ի ծովէ իբր մեծ կղզի մի փայտեալ, որ յայնժամ տեսին զմեծութիւն մարմնոյ պալենային, որ անտանելի եւ անչափ ինչ էր, որ եւ մեծ երկիւղ կրեցին քնաւմ:
- 143v-148v
- ԳԼՈՒԽ Ի. Յաղագս թէ ՚ի Լօնտրա ո՛րպիսի քարութեամբ ընկալաւ Թովմաճանն զապրանս իւր ՚ի մատր Հէնրի Վանսիթարտէն եւ թէ զգօնդրապանտ արարեալ պէյծովարն, այսինքն քանգէհիրն որպիսի կերպիւ ազատեաց եւ մինչեւ ՚ի Մարտամ Յօլանտայ եւ ՚ի Բառիզ գնալն:
- 146r-147r
- Գովաքանութիւն Լօնտրայի արարեալ ՚ի Թովմաճաննեան մահտեսի Յովհաննիսէ, որոյ տեսեալ զվայելչութիւն քաղաքին ստիպեցաւ գրել ...
- 148v-158r
- ԳԼՈՒԽ ԻԱ. Յաղագս ի Բառիզ, որով միջոցաւ Թովմաճանին ի Վերսալիեոյ գնալն եւ ներկայանալն առաջի 15երորդ Լուվիզի քաղաւորին եւ ապա իմանալն քաղաւորի զանգոսնիլն Թովմաճանին յիշխանէ ումնմէ եւ ախորիլն նոյն իշխանին եւ մինչեւ ի Հոռմ եւ ի Նապօլի հասանիլն Թովմաճանին:
- 151v-152r միջեւ
- Լուի ԺԵ-ի գրութիւնը Յովհաննէս Թովմաճանեանին՝*
- De par le Roy
- Atous gouverneurs et nos Lieutenants Généraux en nos provinces et armées, gorverneurs particuliers et Commandans de nos Villes, Places et Troupes, Et à tous autres nos Officiers Justiciers et Sujets qu'il appartiendra, Salut.
- ... Donnée à Versailles le vingt six novembre 1769
- Louis
- Par le Roy
- Le Duc De Choiseul

153v լուսանցճում
փակցում թերթիկի
վրայ

- Ես՝ Թովմանան այս կտոր թուղթս դեկտեմբերի մէկ 1769 ի Բարիզ գրեցի թագաւորին գերեզմանին վրայ: Ի Բարիզ Սան Սելեստան եկեղեցին մին չայոց թագաւորի գերեզման կայ, որոյ անունն թագաւորին է Լէօ Լուզիկան Արմենորում ի թուին Քրիստոսի 1393ին

153r-154v միջեւ
ամրացում
գրութիւն, ի լրումն
154v-ի տեխտի

4. Պոլսի Գրիգոր պատրիարքի գրութիւնը³⁰
Յովհաննէս Թովմանանիին.

- Գերագնի սիրելւոյ իմոյ, յոյժ հարգատի եւ ներքին քարեկամի պարօն մահտեսի Յօհաննիսի աստուածասիրիդ, ընծայի ողջոյն եւ օրհնութիւն սէր եւ խնդութիւն ի տէր.

... Ամի փրկութեան մերոյ 1769 դեկտեմբերի 8 ըստ լատին:

Պաշտօնեայ Աւետարանի տեառն եւ Կոստանդնուպօլսոյ Պատրիարք ապարդիւն Գրիգոր Վարդապետ. յՍտամպօլ:

158v-165r

ԳԼՈՒԽ ԻԲ. Յաղագս 'ի Նաբօլիէն վերստին 'ի Հռոմ եւ 'ի Վենետիկ դառնալոյ Թովմանանի եւ ընդ հայր Մկրտչին խաղաղելոյ եւ Պետրոս որդւոյն գալն եւ 'ի վաճառելն: Ընդ ծպտեալ տոժի հերքելով խօսիլն եւ Պողոս որդւոյն 'ի Հապէշէն գալն 'ի Վենետիկ եւ պատմութիւն նորին ելանելն 'ի Հապէշէն եւ ընդ Յովհաննէս աղայի վասն թմեախիկի գժտիլն եւ հաշիւն եւ ապա ընդ Պողոս որդւոյն 'ի Կոստանդնուպօլիս գնալն. նեղիլ եւ չարչարիլն 'ի Մոսկովո նաւուց 'ի ճանապարհին եւ մինչեւ 'ի Կոստանդնուպօլիս հասանելոյ³¹:

Ընդգծուած մասը աւելացուել է հետագայում
որպէս ենթավերնագիր.

- Պատմութիւն Պողոս որդւոյն յեկանելն 'ի Հապէշէն եւ գալ գտանելն գիւղին 'ի Վենետիկ եւ եւս սկսան հարցանել Պողոսին՝ եթէ գիտե՞ր ի կեանտէրէն, ինչորեմբ պատմեա մեզ: Եւ

162v-163r միջեւ
հետագայում աւելացում եւ էջակալում (316ա-բ)
թերթի վրայ ի լրումն
162v-ի

³⁰ Գրութեան ետեւում, ծրարի վրայ հասցէն՝ «Աստուծով հասցէ գիրս 'ի ձեռն Թովմանանեան պարօն մ[ա]խ[ա]յի Յօհաննիսին քարեալ»:

³¹ Վերնագրում ընդգծուած հատուածը Թովմանանի կողմից աւելացուել է հետագայում, ընդ որում առաջին երկու բառերը բուն տեքստում աւելի փոքր տառերով, իսկ չարունակութիւնը 158v լուսանցքում փակցուած թերթիկի վրայ:

- նա սկսաւ պատմել մի բառ միոջէ:
 - ... Բայց նախապահին ոմանք ի սպասաւորացն գողացեալ են զ20 վաճիէ ոսկին, որ է 480 դուրուշ եւ փախուցեալ են: Եւ ապա եմուտ ի նաւակն Կարմիր ծովուն էանց ի ձիտտէ եւ անտի գնացեալ է յեգիպտոս: ...
- 165r-176r
 ԳԼՈՒԽ ԻԳ. Յաղագս արարեալ վաճառիցն եւ մեծի հիւանդութեան եւ թշկուութեան Թովմանանի եւ յաղագս որպիսի եղանակաւ վաճառակաւնապետ լինելոյ Քարա Հալիլ րաշայի եգիպտոսի եւ թէ որպէս գնացեալ յեգիպտոս ծառայեաց նմա եւ յետ վնշտասան ամսոյ եղև վաճառակաւնապետ եւս սուլթան Համիտ թագաւորին Լալային եւ դարձաւ ընդ նմա ՚ի Կոստանդնուպոլիս:
 Հայր Պօղոս Մէհերեանի նամակը Յովհաննէս Թովմանեանին՝
 - Բարեպաշտօն եւ Քրիստոսասէր ազնուականիդ պարոն մահտեսի Թովմանանիդ երախտաւորի մերում րազում սիրով ողջոյն ի տէր:
 Զի՛ք եւ չի՛ք ո՛ք ի մարդկանէ, որ միանգամ եւեթ ընդ ումեք աղիւ եւ հացիւ վայելեալ ի քարիս նորին գնոյն հատուկդ շիջուցանել ջանացէ թէւ ի քարքարոսաց քարքարիկոն ո՛ք իցէ, ալլ հանապազ գմտաւ ածելով գհատուցումն ի Տնառնէ խնդրելով երախտեաց փոխարէն: Իսկ իմ ոչ եթէ մոռանալով գմարդասիրութիւնդ, զոր մեզ արարիր ի պանդխտութեան մերում...
 - ... Յամին 1774 ի հոկտեմբերի 16, ի մայրաքաղաքին Կարնոյ:
 Նուաստ ծառայ Հայր Պօղոս Մէհերեան կրօնավոր Միսիթարեան:
- 172v-173r միջեւ ստանձնուած երկու
 Երուսաղէմի Պօղոս պատրիարքի ողջունադիրը Յովհաննէս Թովմանեանին³².

32. Թուշնագարդ գրութեան վերելում Տիրոջ պատկերով կարմիր երկշրջանագիծ պատրիարքական կնիք՝ «Է. Յ[սուս]ի Ք[րիստոս]ի ծ[ա]ն[ալ] Պօղոս Վ[ա]րդ[ապետ] Պ[ա]տր[իարք] Ս[ր]բ[ույ] Երուսաղէմայ, Բ[ա]լ[ի]ն Ռ[ա]մ[ա]ն մակագրութեամբ»: Հասցէն՝ «Աստուծով հասցէ գիրս ՚ի քաղաքն Մարտիրոսի ձեռն Թովմանեանեան քարեպաշտօն մահոյեսի Յով[ի]աննէս յարգելի ամիրային, ի քարին»: Թովմանեանի ձեռքով՝ «1773 սեպտեմբեր 12. Երուսաղիմէն գերերջանիկ Պօղոս պատրիարքէն. հասաւ յեգիպտոս հոկտեմբեր 25ին»: Ընդգծուած տողը գրուած է կարմիր մեկնով:

չհամարակալուած
երկծալ քերք ի
լրումն էջ 172v
տեքստի

- Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ եւ շնորհիւ նորին Սրբոյ Բաղաճիս Երուսաղէմի Պատրիարք ի տէր Պօղոս Վարդապետէ վերածաւանեալ հասցէ եւ ընծայեսցի որչոյն տերունական եւ սէր անկեղծ, ընդ որս եւ աստուածային գուարթացուցիչ օրհնութիւնն եւ շնորհ սրբազմասուրբ գերահրաշ Աստուածաշրջիկ վայրացս՝ վաղեմի սիրելւոյդ մերում եւ անհամեմատ ցանկալւոյդ բարեպաշտօն մահտեսի Յովհաննէս մեծապատիւ փառաւոր ամիրայիդ եւ առընթեր սիրոյդ գտանցելոց Բոյինասիրաց հաւատարմիցն...

176v-179v

- ... Գրեցաւ ի Սուրբ Երուսաղէմ, ի ՌՄԻԲ քուին, սեպտեմբերի ԺԲ [12]ին ի Սուրբն Յակօբ: ԳԼՈՒԽ ԻԴ. Յաղագս ոչ միայն ընդ վայր լինելոյ յուսոյն Թովմանանի ի վերայ այս Ապտուլլահ յալային, այլեւս վասն նորա կորուսանելոյն գինչս քազումս եւ յաղագս վաճառակցութեան ընդ որդւոց իւրոց եւ ամուսնութեան որդւոյն հանի Աքրահամի եւ յաղագս գալստեան հայր Մկրտչին ՚ի Կոստանդնուպօլիս եւ աւստրման նորա եւ եւս յաղագս հրաշից տէր Կոմիտաս նահատակին:

179v-186v

ԳԼՈՒԽ ԻԵ. Յաղագս մեծի հալածանացն եւ գժտելոյ Թովմանանին ընդ եամալը Սարգսին եւ երկիցս ներկայանալոյ ի մէջ ամբոխին առաջի Զաւարիա պատրիարգին եւ ապա Բագչելոյն եւ վերջապէս չհանդուրժեալ գնալոյ յՈւլահ՝ ի Պուրբրէշտ վասն առելորոյ:

187r-190r

ԳԼՈՒԽ ԻԶ. Յաղագս երկու ամ եւ կէս նստելոյ Թովմանանին ՚ի Պուրբրէշտ եւ ընդ Ալեքսանտրօպէլին ընտանութեանն եւ յաջողութեան առելորոյ ակնեղինաց եւ պանրի: Եւ եւս վասն Զաւարիա պատրիարգին փոփոխութեանն եւ ՚ի տեղի նորա չար Ովանէս պատրիարգի նստելոյ, եւ այլ մինչեւ ՚ի Կոստանդնուպօլիս դառնալոյն:

190v-195r

ԳԼՈՒԽ ԻԷ. Յաղագս դեռ տնելոյ հալածանաց ի ժամանակս Յովհաննէս պատրիարգի եւ Թովմանանն ՚ի յերկիւղէն ֆերման առնելոյն եւ ի Պեյօղլուն գտուն գնելոյն. Զամպագն ՚ի Թերսիսանն վախճանելոյ եւ որպէս քաղելոյն. Ովանէս պատրիարգն փոխեցին եւ Զաւարիան վերստին կարգեցին եւ ուղղափառ՝ գնացեալ շնորհաւորեցին եւ նա զչորս անձինս եւսան ՚ի Թերսիսանա-

195r-200v

յէն. յորոց մինն Անտոնն էր. գնացեալ 'ի Գարդալ եգիտ գնովհաննէս պատրիարզն եւ թակեաց զնա:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ. Յաղագս երից մեծամեծաց հրդեհութեանց Կոստանդնուպօլսոյ եւ 'ի Սարքեար գտուն շինելոյ Թովմանանի եւ բարեկամանալոյն անդ ընդ Կարծօն դեսպանի եւ վասն վախճանլոյ Տիւզօղլուի եւ փոխանակելոյ որդւոյն 'ի տեղի հօրն մէփտերհաննով եւ քացորոշելոյն զնալ 'ի կողմն թրեստացոց եւ բաժանելոյ 'ի վաճառականութենէ որդւոցն եւ Բոթակցելոյ Յոհաննէս աղայի ընդ Թովմանանի վասն պատրիարզին եւ մինչեւ ցելանելն 'ի Կոստանդնուպօլսոյ:

199v-200r միջեւ
սոսնճուած երկքերք
նամակ 'ի լրումն էջ
199v-ի

*Յովհաննէս Սեդրոսեանի նամակը Յովհաննէս Թովմաճանեանին*³³.

1r - Ազնուամեծար մտերիմ քաջափոյք եւ յոգնավաստակ բարեկամիդ իմում, Թովմանանեան պարոն մահտեսի Յովհաննէսիդ քաղում եւ քաղում սիրով ողջոյն: Ըստամպօլ վենետիկ 1784 ի յուլիսի 24:...

- Այլեւ վանքին կարգն ալ լաւ գիտես, որ ամէն մարդ բոլոր օրը իւր օտային մէջ առանձնացած իւր բանին, գործին...

1v - եւ իւր կարդալ, գրելուն հետ է: Իսկ հրամանդ այսչափ տուէն եւ մինչեւ ի ծերութիւնդ աշխրփի մէջ կեցած եւ զանազան երկիր շրջած, մարդկանց հետ տալ եւ առնուլ եւ կենցաղավարիլ սորվեր ես, մանաւանդ մեծամեծաց հետ եւ քնութեամբ եւս քաջութեամբ եւ սէլած մէկ մը չես, այլ ուրախ եւ սրտիւ եւ գուարք եւ հոռոմարան եւ հարտարաթս:

... Նուաստ ծառայ Յօհաննէս տի Սերբօս:

2rv- դատարկ:

200v-201r միջեւ մէկ
քերք

Մխիթարեան միարանութեանն անդամակցելու մասին Յովհաննէս Թովմաճանեանի

³³ Երկրորդ թերթի ետեւում հասցէն՝ «Հասցէ գիրս ի ձեռն ազնուամեծարի մահտեսի Յօհաննիսի ամիրայի Թումանանեան: Al signore Giovanni Mahdessi Tomagian. Costantinopolis»: Թովմաճանեանի ձեռքով «1784 յուլիսի 24էն տվի պատասխան սեպտեմբեր 10, վասն վանքի մտնելուն»: Ծրարի վրայ՝ Ֆինանսական հաշիւներ:

դաշնադրու թիւնը.

Եղև ի Հատամայօ 1784 Գոյեմբերի 1

Ես, Թովմանանեան մահտեսի Յովհաննէս գնամ
ի վանս Մխիթարեան Հարց մերոց այսոքիւմ դա-
շամբ...

... Նուսատ ծառայ Թովմանանեան մահտեսի Յո-
հաննէս:

201r-209v

ԳՒՈՒԽ ԻԺԺ. Յաղագս վեց ամիս նստելոյն 'ի Պուրբշտ եւ զվանառեալ իրաց դրամսն առաքելոյն առ հայր Անանիայն եւ Թովմա[յ] աղային վախճանելոյն եւ ապա գնալն 'ի Պաշլավու եւ 'ի Վիեննա նստիլն զաւուրս 40, ապա 'ի Թրեստ գնալ եւ յետ 20 աւուրց գնալն 'ի Վենետիկ եւ միաբանիլն ընդ արքայի եւ ընդ տղայոց դառնալն վերստին 'ի Թրեստ եւ առեալ զանտուկն դարձաւ 'ի Վենետիկ եւ ընդ Գուլիլիին եւ արքային գնալն 'ի Ֆիեզօ եւ յետ միշտ ամի գնալն 'ի Սանդո գազա 'ի Սենեկալ եւ 'ի Կոստանդնուպօլիս:

201v-202r միջև երես
թերթ, ի վրումն էջ
202r-ի

Հայր Անանիա Ճամպաղեանցի նամակը Յովհաննէս Թումաճանեանին.

1ր - Սիրելի որդւոյ մերոյ եւ եղբօր մահտեսի
Յովհաննու ողջոյն եւ օրհնութիւն, 25 յունիսի
1785

Ընկալալ գգրեալն բռն) ի Պուրբըն յապրիլի 22
ընդ չորս կուտ տամալ եաբուրիդ եւ գգրեալն
յապրիլի 24 եւ եւս գգրեալն ի մայիսի 1 եւ ընդ
նմա գգրեալն բռն) եւ գմի կերտանընք եւ գմի
սէօյիտ եւ գմի փրստիք եւմալըն...

... նուստ ծառայ Ճամպազեանց Հայր Անանիա
վարդապետ Մխիթարեան

2բ - Եօթնեկի կանոնք. 1785 յունիս 25

2v-3v - դասարկ

203v-204r միջև մեկ
թերթիկ ի լրումն էջ
203v-ի

Դաշնադրու՞թ իւն.

1ր - Ի Թրեւստ 1785 օգոստոսի 19

Մեհ, ներկոգրեալ Հարօս Միլիթ-արեան վանացս,
որ ի Թրեստ, պսոս մամաւոր թղթով, որ այն-
պէս պարտի զօրել, որպէս եթէ լեալ էր ձեռամբ
հրապարակական ճօտարի դաշնադրեցա՛մ եւ խոս-
տանքսի՛ Թովմանեանն մահտեսի պարոն Յով-
հաննիսի...

15 - *ηωτοωριζ*

203v-204r միջև
երկծալ նամակ ի
լրումն էջ 204r-ի

*Հայր Անանիա Ճամպաղեանցի նամակը Յովհաննէս Թովմաճանեանին*³⁴.

1r - Սիրելոյ մերոյ մահտեսի Յովհաննու ողջոյն
և օրհնութիւն. 22 յուլիսի] 1785:

Ընկալայ գգրեալդ 21 յուլիսի]: Գիտես, գի
արուեստ մեր և շնորհի՛ պաշտօնի մերոյ տայ
մեզ Աստուծով ճանաչել և իմանալ զներքինս
հոգւոցն, զորս տայ մեզ ի կառավարել ի փառս
իւր և ի փրկութիւն նոցա:...

1v - յօգուտ որ սորա կամ նորա և կամ նոյ-
նիսկ ճամբենց Պետրոս աղային: Քանզի քեպետ
վաստակի ցուցանեմք՝ զքեզ այդր ի գործս նորա,
սակայն այն ոչ է վասն նորա, այլ վասն մեր և
վասն Միաբանութեան մերոյ:...

2r - Եւ, ըստ դաշանց մերոց, յամենայն յերիս
ամիսս միանգամ ոչ վրիպեցուցից զամենայն
չուխայս ըստ ամենայն գրելոց ձերոց:

... Ողջոյն և օրհնութիւն մասնաւորապէս տիրա-
ցու Յարութենիդ:

Ողջ լերուք: Ճամպաղեանց Հայր Անանիայ վար-
դապետ Միփրաբեան

2v - *դատարկ*

207v-208r միջև երկու
մեծադիր քերթք ի
լրումն 207v: Մե-
ծադիր գրութեան (ա)
երկրորդ էջին,
հասցէի կողմին
ստանձնած է փոքր
չափերով (բ)
գրութիւնը

ա) Կ. Պոլսի Հայոց Զաքարիա պատրիարքի
նամակը Յովհաննէս Թովմաճանեանին³⁵.

1r - Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ Տէր Զաքարիա
մեծի մայրաքաղաքիս Կոստանդինուպօլսոյ, յոր-
մէ ժամանակ հասցէ գիր սիրոյ և օրհնութեան
Աստուծով զօրացեալ Թովմաճանեան մահտեսի
Յօհաննէս Աղայի...

... Ի քուին հայոց ՌԱԼԴ (1785) և ի նոյեմբերի
14 ի Պոլիսս մեծ:

դատարկ

բ) Կ. Պոլսի Հայոց Զաքարիա պատրիարքի
նամակը Յովհաննէս Թովմաճանեանին

2r - Ի քարեպաշտութիւնս պերճացեալ Թովմաճան
աղայ կարի սիրելոյ ողջոյն ի սէր սերտ. մարտ
17 ՌԱԼԳ...

... Զաքարիայիս մեծի Պօլսոյ:

1v, 2v, 3v, 4v - *դատարկ*

³⁴ *Նամակի վերջին դատարկ էջում Թովմաճանեանի ձեռագր. «1785 յուլիսի 22ին գրեալ հասաւ օգոստոս 17ին ի Թրեստ և տվի պատասխան օգոստոս 18ին ընդ վ. Շ. Կոմիտասին նաւով»:*

- 210r-219r ԳԼՈՒԽ Լ. Յաղագս հանի Աքրահամին, որ հեզ-
նական գրով հորն փութով ի յիմքն էր անցու-
ցեալ զամենայն եւ խեղճ հայրն յետ 9 ամսոյ
հազի կարաց առնուլ զկէսն ի յորդոյն: Եւ եւս
վասն Բահանայանայոյն եւ զմի Յովսէփ քոռն եւ
գայլ զչորս մանկունս եւ զմի եղբայր առեալ
ընդ իւր չուելոյն ի Կոստանդնուպօլսոյ եւ գնա-
լոյն յիզմիր եւ 500 զուրուշ տուգանս տալն եւ
ապա ի Թրեստ եւ անտի ի Վենետիկ գնալն
- եւ քացեալ զսնտուկն եհան զերիս ընծայս
վասն գրհատան վանից, որք էին պատիկ: Նախ՝
մին ծառ մրճամի. քայց սա է քղագոյն, որ ելա-
նէ ի Կարմիր ծովէ եւ տանկերէն ի զսիւրի կոչի
եւ ծառս այս ունի զնշան մի զարմանալի, գի ի
վերայ ռստոց իւրոց ձեւացուցեալ է եղնիկ մի,
որ յիմքէն ի բնութեանն բուսեալ է: ...
Եւ գայս երիս ընծայս ետ գրհատան Թովմանա-
նեան Տէր մահտեսի Յովհաննէսն ի իշատակ յա-
ւիտենից Ստեղծողին փառք ի յամայնս յաւիտեա-
նս. ամէն:
- 219r-222v ԳԼՈՒԽ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՄԻ ԵՐՐՈՐԻ [ԼԱ]. Յա-
ղագս թէ որպիսի տառապանս կրեաց եօթն
ամիս եւ կէս մինչեւ յընդունել հրաման ի Հոռ-
մու պատարագելոյ եւ թէ յետ ամենայն լրման
փափաքանաց իւրոց եւ ՚ի հանդարտիլն յարոյց
վերստին դեւն զթիւր կարծիս ձեռամբ զհայր
Յարութիւնին եւ աստուծով այն եւս ջնջեցաւ եւ
՚ի խաղաղութեան կեալն Թովմանանի ՚ի վանս
Հեղինակը էջադրելիս վրիպմամբ սկսած 433 էջի
փոխարէն գրել է 434, այդ իսկ պատճառով
այստեղից սկսած մինչեւ վերջ մէկ էջի
խախտում կայ:
- 221v ՚ի վերայ սուրբ ուխտի Թովմանանեան եղիս
կրօնաւորի, որդւոյ մահտեսի Աքրահամի եւ ՚ի
վերայ խորհրդաւոր ինչ ասացուածոյ, իբր մար-
գարեութեամբ պապոյն՝ Թովմանանեան տէր
- 223r-223v

35 Փաստաթղթի առաջին էջի վերելում կնիք՝ «Է. Ք[ՐԻՍՏՈՍ]Ի Ծ[Ա]Ռ[ԱՅ]
Զ[Ա.]Ք[Ա.]Ր[ԻԱՅ] Պ[Ա.]ՏՐԻ[Ա.]ՐՔ ԿՈՍ[ՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼՍՈՅ]. ՌՄԻԲ»: Հետե-
ւում հասցէն՝ «Աստուծով ի ձեռս Թովմանանեան մահտեսիդ Յօհաննէս
աղայդ հասցէ բարութեամբ»: Այս նամակի մեջ փակցուած է (բ) նամակը
(առանց կնիքի) եւ նամակի ետեւի էջին՝ «Աստուծով ի դաստակ խոհե-
մամիտ Թովմանան յարգելի աղայի հասցէ»:

- մահտեսի Յովհաննիսի, որ 'ի ծննդեան նորա ասացեալ եւ գրեալ էր յօրացոցին յայնժամ, որպէս յայտ է 'ի յերեսն 349 գրքիս:
- 224r (438) Որպէս յառաջանալն թովմանեան թովմային 'ի ներահուրեան
- 224v-226v դատարկ
- 227r-229v Յանկ գլխոց
- 230r-251r Յանկ մարդկանց եւ քաղաքաց եւ միջի թուանշանքն ցուցանեն զքրքահամարն կամ զերեսն
- 251v-257r Աստէն աղիւսակ ինչ եղաք ընդ թուոյ Փրկչին, որ ցուցանէ թէ ի ծննդենէն յիրաքանչիւր ամի կենաց իւրոց յինչ գործողութեան վրայ եղեւ, եւ զինչ ինչ պատահիլն թովմանեան տէր մահտեսի Յովհաննիսի թուանշանքն փութով գտանես:
- 257v-258r Երեսուն պետութիւնք քաղաքութեանց եւ ինքնիշխան տէրութեանց, յորս շրջեցաւ զերիս մասն աշխարհիս թովմանեան տէր մահտեսի Յովհաննէն աշխնքն յերոպիա, յԱսիա եւ Ափրիկէ, զոր կարգեալք աստանօր սկսեալ նախ ի յերոպիոյ:
- 258v-260r Հանապարհորդութիւն թովմանեան տէր մահտեսի Յովհաննիսի ընդ ցամաք, զոր արար յամի տեսուն 1749 'ի Կոստանդնուպօլսոյ մինչեւ 'ի Վիեննայ, 'ի Վենետիկ, 'ի Հռոմ եւ 'ի Նաբօլի: Թէ ընդ ո՞ր հանապարհ էանց, ուր ուրեք օրեւանս կալաւ 'ի գիւղս եւ 'ի քաղաքս զամենեսեան, ըստ կարգի առանձին դիցումք համոտապէս աստանօր՝ առ 'ի դիրութիւն հետագօտ ընթերցասիրաց:
- 260v-263r Միւսանգամ հանապարհորդութիւն թովմանեան տէր մահտեսի Յովհաննիսի, զոր արար յամի տեսուն 1762 դէպ ի Հնդկիս, եւ թէ ուր ուրեք եկաց եւ իջեւանս կալաւ ի գնալն եւ ի դառնալն իւրում, ըստ քաղաքաց եւ ըստ գիւղից դիցումք զանուանսն աստանօր առ ի տեղեկութիւն հանապարհասէր անձանց:
- 263v-265v Վերջաբանութիւն Յովնրական եւ ի սկզբնատառսն դրոշմեալ անուն նկարողին:
- 266r Սկզբնատառքն յորինեն զնշանակեալքն: Աղերս մարքանաց՝ առ Յիսուս Փրկիչ:

266r-266v	Գոհութիւն առ Տիրամայր: Ներքող առ Մխիթար արքահայր
267r-267v	Տեղեկութիւնք ի վերայ ամենայն տեսակ գոհար ականց եւ այլ զանազան ընդունելի ականց
268r-268v	Իսկ այս հետեւեալ երեւտասան տեսակ Բարեղիւնաց որ եւ ակն պատուական անուամբ յորջորջեն քայց չեն սոքա գոհար այսինքն եւ վախի՛ր ըստ զնոյն եւ ըստ կակղութեան, այլ վարկումն ունօղ Բարիքն են:
269r-269v	Այժմ խօսեսցուք ի վերայ չորից տեսակ կենդանաց, յորոց առաջացեալ իրացն, այսինքն քանգէիքի, արուսեկի, զօգօնգպուռնու թռչնոյ, եւ յումմաս դուշին, որք ցանցառակի գտանին այս այս 2 տեսակ թռչունքն: Եւ եւս ի վերայ 2 տեսակ մէրնանի:

Ձեռագրի աւարտից յետոյ, հեղինակի կողմից եղել են զանազան խմբագրական միջամտութիւններ, ինքնագիր յաւելումներ, կամ հեղինակային բնագրեր սոսնձուած կամ ամրացուած էջերին, էջերի արանքում առանձին թղթերի ու թերթիկների ձեւով, ձեռագրի լուսանցքներում եւ այլն: Ստորեւ տալիս ենք բնագրի լուսանցային բոլոր չիշատակագրութիւնները:

Թերթ (էջ)	պարբերութիւն	տող	յիշատակագրութիւն
6v (2)	վերեւից	8	- 1717
7r (3)	Յետ այսորիկ մինչեւ ցարքունս հասանելոյ Ակայ մանկանն...	4	- 1722 - Փրկութիւն 1
7v (4)	Ձկնի այսորիկ՝ մինչդեռ տակաւին հինգ...	1	1723
8v (6)	Եւ իբրեւ եղև Ակայն երկոտասան ամաց...	1	- 1730. Յայսմ ամի գորայայ՝ յարեան՝ հանեն գուլթան Ահմետն, եւ նստի սուլթան Մահմուտն
8v (6)	Եւ իբրեւ եղև Ակայն երկոտասան ամաց,	8	- Փրկութիւն 2
8v (6)	Եւ սկսաւ վերստին երթեւեկս առնել Ակայն	3	- 1729
9r (7)	Բ զլիսից 3 տող վերեւ		1732

9r (7)	Հայրն Յարութին Ակային՝ Մահտեսի Աքրահամ...	1	- 1732 մարտի 20: Առաջին գնալն ի վե- նետիկ, ի Հոռոմ Յա- րութինին ընդ հոր խրոյ:
9v (8)	Իբր զի Ստեփան պա- տանին տեսնալ ...	4	- Փրկութիւն 3
10r (9)	Լու եղև զալուստ նո- ցա առ երանելին Միսի- թաք Աքրայ հայր...	1	1732
11r (11)	Այլ յառաջ Բան զչուելն ի վեներտիկոյ, մահտե- սի Աքրահամն...	ճախորդ տողին	1732
11v (12)	Եւ անդ Յարութին պատանին սկսաւ գո- վարանել...	2 տող վերև	հասին ի Զանդա եւ գտին անդ զհանի Նդիան, որ գայր ի Կոստանդնուպոլսոյ ընդ Մկրտիչ որդւովն: Եւ անտի
12v (14)	<i>վերևից</i>	9	1733
12v (14)	Բազմաւ ողջունիւ ծա- նիր Յարութին...	1	Մատիտով Բնագիրը այս բուրքին, էջ [14]- 15՝ հանուեցաւ եւ փո- խադրուեցաւ Միսիթա- քայ քղրոց զիւանը. Հ[այր] Կ[արապետ] Ա[մատունի] 26-1-1949
13r (15)	Յամի Տեսուն 1733, օգոստոսի 22...:	1	1733
(16)	Բազմաւ օրհնութեամբ ծանի՛ր Յարութին...	1	Մատիտով Այս նա- մակին քնագիրը տե՛ս ՃԽԻԹ Աքրայի նամա- կանիի հաւաքածոն. Հ[այր] Կ[արապետ] Ա[մատունի]
13v (16)	1733 Սեպտեմբերի 19, ի վեներտիկ...	1	1733
14r (17)	<i>վերևից</i>	9	1733 հոկտեմբեր 17
14v (18)	Եւ եղև ի նմին իսկ ամի գալստեան ...	2	1733

14v (18)	Եւ իբրեւ անցին ամիս 5 ի գալստեցէ ...	3	1734
15r (19)	<i>Վերելից</i>	2	1735
15r (19)	Արդ սոյն այս Յով- հաննէս թովմանա- նեան...	2	Լուսանցում՝ Խաչ
15r (19)	Յետ այսորիկ, յամի 1736 ի փետր[ուար]...	1	1736
15r (19)	Եւ ապա, յամի 1737 ի դեկտեմբերի 3...	1	1737
15r (19)	Ջկնի այսորիկ, յամի 1738 ի յունվարի 28 ...		1738
16r (21)	<i>Վերելից</i>	3	1738
16v (22)	Իբրեւ լուաւ գայս Գերյարգելի Միսիթար Արքայ հայր, որ եւ հաջածանօթ վերահա- սութեամբ գիտակ էր իրացն...	1	(Յայամհետէ ուղղագ- րելի են այս անցք հա- յնով ի ժամանակագ- րութեանն)
16v (22)	Եւ այսպիսի պայմանաւ ետ եւս Արքայ...	1	1738
17r (23)	Եւ Հայր թովմաս մե- ծապետ ուրախ էր վասն ընդ իւր ունելոյ զՅովհաննէս թովմա- նանն...	1	1739 երրորդ գնալն թով[մ]անանին ի վե- նետիկ
17v (24)	Դու, որդի Հանի Ար- քախանին թովմանա- նեան...	1	1739
19r (27)	Եւ քէպէտ քագումբ ի Հայոց վանականա- նաց...	7	1740
20r (29)	<i>Վերելից</i>	4	1740
20v (30)	<i>Վերելից</i>	13	1741
21v (32)	Եւ եղև ի ժամանակին յայնմիկ՝ եկին...	1	1741
22r (33)	<i>Վերելից</i>	5	Խաչ
23r (35)	Լուեալ Յակոբայ Պատ- րիարքի, քէ եկեալ է	1	1742

	անդր որդին մահտեսի Արքահամու...		
23v (36)	Եւ այնուհետեւ սկսան կուտիլ ի վերայ ...	1	1742
23v (36)	էջի նախադերձին տողին կից		1742 հոկտեմբեր 12ին
23v (36)	էջի վերջում		Կացեալ ընդ առն իւ- րում իբր ամս 57 վախ- ճանեցաւ 1799 դեկտեմ- բերի մէկին, իբր 1800- ին, Թեպէտ այրն հրա- մանաւ կնոջն 16 ամ յառաջ՝ 1784ին եկեալ գնաց հոգալ զհոգի իւր ի վեներտիկ՝ ի վանս եւ եղև Բահանայ: Եւ նոյն Բահանայութեամբն ապ- րի մինչև ցայս ամ՝ 1803 նոյեմբեր 15
24r (37)	Վերելից երկրորդ տողում		1743 յունվարի
24r (37)	Եւ յետ այսորիկ մին- չեւ ցամա երկու...	1	1744
24r (37)	Եւ յայս կրպակ եւս յաջողեցաւ նմա յոյժ վանառն...	1	1745 1746
26r (41)	Յայնժամ ըստ յաջողե- լոյ խնամոց տեսչու- թեանն Աստուծոյ...	1	Փրկութիւն 4
27v (44)	Յայս եւ ի սոյն ամ՝ 1746, Պատրիարքն Հա- յոց Յակոբ Վարդապետ Նալեան...	1	1746
28v (46)	Ջնջուած է նախկին գր- քուած թիւը՝ 1750 եւ վերելում աւելացուած է 1500:	1	1747
30v (50)	Այլ արդ, մինչև ցայս վայր տուրեառ...	1	1748
30v (50)	Եւ եղև յաւուր մկր- տութեան մանկանն...	Ճախորդ տող	որ եւ հանգեաւ ի Տէր ի Թրեստ 1791 յունի- սի 11ին

31r (51)	Եւ յետ այսորիկ, յամի 1749 ի մարտի 26...	1	1749
31v (52)	Ի ժամանկ քուակա- նութեան ամաց Փրկչին ի 1749, կամեցաւ թով- մանն ...	1	1749 ի յունիսի 3. Չորրորդ գնալն Թովմանանին ի Վենե- տիկ եւ ի Հռոմ
32r (53)	Իսկ ուղեւորքն ինչ ոչ գիտելով գշարարուեստ դաւանանութիւնն նո- ցին...	2 տող վերեւ	Փրկութիւն 5
33v (56)	Ելեալ այնուհետեւ յի- շասեկըէն եկին ...	1	1749
34r (57)	<i>Վերեւից</i>	14	Միւսիւ տէ. Զրանջ
36r (61)	Լու եղեւ այս քան եւ յականջս երկուց...	1	1749
36v (62)	Ջայս ամենայն եղեալ Միւսիւ տէ. Զրանջին յանդիման թովմանա- նու...	նախորդ տողին	20000 ոսկւոյ
37r (63)	Եւ Յովհաննէս Աղայն ընկալաւ զԹովմանան սիրով մեծաւ...	2 տող վերեւ	1749
37v (64)	Յաղագս գնալոյ ի Հռովմ եւ թէ ո՞րպիսի...	1	1749
39r (67)	Յայնժամ ասէ կարդի- նալն. վեռամենթէ...	1	1749
40r (69)	Եւ եղեւ յերեկոյի ի մտանել ուխտաւորաց...	1	1749
41r (71)	Եհաս ապա օր քացման Սրբոյ Դրան...	1	1749
41v (72)	Եւ եղեւ յետ կատարե- լոյ աւուրց...	1	1750
43r (75)	Գլուխ ք. Յաղագս տա- լոյ ուխտաւորացն հա- յոց արգուհալ առ սր- բազան ժողովն...	1	1750
44r (77)	Նախ եւ առաջ համա- նօտապէս յայտ լիցի...	4	նախ իրստեմցիօնովն եւ երկրորդ

48r (85)	<i>Վերելից</i>	10ի վերջում	Այլևս բառ սիրոյ եւ ըստ փափաքանաց Թումանանին ետ նոր Ստեփաննոս Արքայն մին եղբայրակցո- թեան ձեռագիր, որով հաղորդակցի ամենայն գործոց բարեաց Միա- բանութեանն՝ 1750 ի մայիսի 9ին.
48r (85)	Եւ ընդ հասանելն ի Վիննենա՝ իսկ եւ իսկ...	1	1750
48v (86)	<i>Ջնջելով կամ ձեռափոխելով նախորդ գրուածքը (թթ. 48v- 49r)՝ -</i> Ջայս ամենայն յանձնեալ Թովմանանու եւ գիր տուեալ, եթող առ միւսիւ տէ Ֆրանչի, գի գլնի գնալոյ իւրոյ առաքեսցէ ի Կոստանդինուպօլիս...	էջի վերջում	Ջայս ամենայն յանձ- նեցեալ նմա առ ի կազմել, գի գլնի գնա- լոյն իւրոյ առաքեսցէ ի Կոստանդինուպօլիս: Իսկ ի Գլուխ 7ըն եւ ի երեսն 63, որպէս որ թողեալ էր առ Մու- սու Տէ Ֆրանչն 1300 ոսկիի զապրանս զառ ի նմանէ գնեալսն, այժմ էառ գնոսին եւ գերեմ հարիւր զոսկի պարտսն եւս վնարեաց նմա: Եւ նա մեծ ոմն գոլով երթեւեկութիւն գրոց ոչ պատկանէր իւր անուամբն առնել, վասնորոյ հաստատե- ցին ի մէջ իրեանց, թէ Ֆոաթելլի Ջովիտանոին անուամբն առնել:
49v (88)		էջի վերջում	Որ եղեւ գնալ զալն ի Հոռմ 12 ամիս եւ 20 օր, գի ել ի Կոստան- դինուպօլսոյ 1749 յու- նիսի 3 եւ դարձաւ 1750 յուլիսի 23:
50r (89)	Եւ յորժամ եհաս Թով- մանանն ի Կոստանդի- նուպօլիս...	1 տող վերեւ	1750

52v (94)	Եւ ընդ ժամանակսն ընդ այնոսիկ ...	1	1751
54r (97)	Իսկ ի նամապարհին, ուր եւ հանդիպէր խո- նա Եաղուպն...	1 տող վերել	1751
54v (98)	Եւ շրջեալ ընդ ամե- նայն Տնդիս Տնօրինա- կանս...	2	1752
55r (99)	Եւ ի նամապարհին յա- ւուր միում ընդդէմ լի- նելով հողմոյն...	1 տող վերել	1752
55r (99)	Իբրեւ եհաս նաւն ի Կոստանդնուպօլիս...	1	1752
55v (100)	Զայս ասացեալ գնաց Գէորգ ...	3	1752
59v (110)	Յայնժամ քաջաւորն ի քարկուքիւն...	11	1752
61v (114)	Եւ արդ, Սուլքան Մահմուտն յետ ...	6	1752
62r (115)	Իսկ ի միւսում աւուր, որ էր օր ատենին...	4	1752
63r (117)	Իբրեւ լուա թովմա- նան զգլխատելն Եա- ղուպին, գնաց ի տե- սուքիւն...	1 տող վերել	1752
64r (119)	Այլ արդ, յորժամ եղեւ տարեգլուխ յամի...	1	1753
(121)	Իսկ արդ՝ այն վիէն- նայի հայրագիրն ...	15	1753
66v (124)	<i>զլխահամարը վերելից՝</i>	12	Գլուխ ԺԲ
66v (124)	Այլ արդ՝ ել թովմա- նան ի ...	1	1753
66v (124)	Եւ յետ երից ատուրց ելեալ ի Պուֆրէշէն, հասանի ի Սիպինի Նագարէքն...	3	ի տուն Մարգո Գօշօ- քանի իջեալնեցաւ եւ անտի ի Պուտիմ
66v-67r (124- 125)	<i>էջերի արանքում նախկինում եղել է սոսնձուած փաստաթուղթ, որ խնամքով հանուած է</i>		

	<i>ձեռագրից: Պահպանուել էն սոսնձի հետքերը:</i>		
67r (125)	Եւ յետ այսորիկ Յով- հաննէս աղան եւ ...	12	1753
68r (127)	Եւ ընդ ժամանակսն ընդ այնոսիկ էր ի վե- նետիկ Սառաֆօղլու Սերգիս վարդապետ...	6	1753
68v (128)	<i>էջի վերեւի յուսանցքում</i>	1	1753
68v (128)	Այլ արդ ի հասանել տարեզլիտյն...	1	1754
73r (137)	Եւ յայնժամ ասէ թով- մանանն...	1 տող վերեւ	1754
73r (137)	Եւ յետ այսորիկ արա- րեալ գիրաժարական...	2	1754
73v (138)	Եւ, այսու կերպիւ դաշնադրեալ, ել ...	2	1754
74r (139) էջին փակցուած բերք	<i>Թերթի յուսանցքին՝ ուղղահայեաց՝ ներքեւից վերեւ, երկու տող</i>		Եւ թովմանանն ասէ. Տեսե՞ր որպէս շուտով ետ Աստուած զպա- տիժ քոյ, վասն սուտ երդմանդ: Եւ նա ասէ. Բարւո՞ք ասացեր, այդ- պէս է ասելով:
74r (139)	<i>Վերեւից</i>	5	Փրկութիւն վեցերորդ 1755
74r (139)	Եւ եղեւ տարեզլուիս 1755 Փրկչին մերոյ...		
74v (140)	Եւ յետ չուելոյ հանի Խաչատուրին, իբրեւ...	2	1756
74v (140)	<i>էջի վերջին տողին</i>		1756
75r (141)	Գլուխ ԺԳ	6	Եւ զմէքեան սանդրան- ջն հաւատալով տալն Շիւքրի Յովհաննէսին
75r (141)	Յամի Փրկչին 1756 եկն ...	1	1756
76v (144)	Եւ յետ այսորիկ ի տան թովմանանին...	1	1756
76v (144)	Եւ յետ այսորիկ ի տան թովմանանին...	10	Փրկութիւն եօթներորդ

91r (173)	Եւ ինքն Յակօբ Պատ- րիարզն հրաժարեալ յարքոռոյն...	7	Բասենցի Յարութիւն Վարդապետն քաղեալ է զՅակօբ Պատրիարզն ի Պէյօղլուն
91r (173)	Բայց թէ 1762ին Հոռ- մու եկեալ զերիս ...	1	1762
92r (175)	Ընկալեալ զայս գիր Թովմանանին՝ ել...	1	1762
93r (177)	Արդ, հաւատացեալ բանից նորին խեղն...	1	1762
94r (179)	<i>ՀՋԻ վերելոյ</i>	4	Երրորդ հատորն Հա- յոց պատմութեան 869 երեսն տե՛ս, որ զայս- մանէ գրեալ կայ
96r (183)	Եւ եկեալ Պաշխարու բնակիասին...	1	1762
96v (184)	<i>ՀՋԻ սկզբում</i>	1	Փրկութիւն ինններորդ
96v (184)	Եւ Պատրիարզն ասէ. Ոչ իմով ինչ ...	1	1762
97v (187)	Իսկ փախուցեալ դեւ Մանուէլն որպէս եղ ...	1	1762
99r (189)	Յաղագս չուելոյ Թով- մանանի ի ...	1	1762
99v (190)	Եւ առեալ Թովմանա- նին զայն գիրն՝ ել ...	2	1762
100r (191)	Եւ Թովմանան շրջեցաւ ի քոլոր Բաղաբն եւ...	5	1762
100r (191)	Եւ ապա ել ի Ռէշիտէն Թովմանանն ընդ...	1	1763
101r (193)	Եւ խեղն Թովմանան տաճնապեալ կայր...	1	1763
101v (194)	Եւ ի ձիտտէ մին անուանի հայոց ազգէ ...	7	1763
101v (194)	Արդ՝ ի Սուվէիշ զնա- ցեալ Թովմանանն...	7	1763
102v (196)	Արդ՝ ի Սուվէիշէն յետ 23 ատուրց ...	1	1763
104v (200)	Արդ՝ ի ձիտտէ նստաւ Թովմանանն ...	1	1764

105r (201)	ՀՋի վերելից	13	1764
105v (202)	ՀՋի վերելից	8	1764
106v (204)	Զայս լուեալ ձգմաթի Միհայելին, փոքր...	1	1764
110v (212)	Եւ յետ այսորիկ հան- դէս մեծ արարեալ...	5	1764
113r (217)	Արդ՝ յորժամ հասա- նեն ի դեկտեմբեր 25 ...	2	1765
114r (219)	Արդ՝ իբրեւ հեռացան հապէշէն, ազդ ...	7	Գրիգոր Երեմասանե- րորդ 1549ին
114r (219)	Մեք ուղղափառ յազ- գէն Հապէշի քրիստո- նայիս...	1	Հեղինակը վրիպմամբ լուսանցում գրել, ապա ջնջել է «1765» թիւը
114r (219)	Եւ Պապն ցաւակից լեալ զբարում ...	2	Յօհաննէս Երրորդ
114v (220)	Ուստի ընդ լսելն, քո- ղեալ զհաղաքն ...	2	Կամ Գլատիօ
115r (221)	Այլ արդ, յորժամ կա- տարեցաւ ամենայն ...	1	Կամ Գլատիօ
115r (221)		2	1765
115r (221)		5	Գրիգոր 13երորդ
115r (221)	Այլեւս՝ յիշել ի պատա- րագի գՊապն...	1	Յովհաննէս
116r (223)	Եւ ընդ առաւօտսն ընդ այնոսիկ տեսեալ զայս...	մէկ տող վերև	1765
117r (225)	Արդ, ի յաւուրս պա- հոց միանգամ ուտեն ...	1	1765
117v (226)	Եւ դարձեալ, այս հա- պէշի այր եւ կին ...	1	1765
117v-118r (226-227) Բերքիկ	ը ՀՋում - Երեւելի եկեղեցիք նոցա ըստ մեծի մա- սին են բոլորակ...	1	1765
118r (227)	Եւ եկեղեցիք նոցա բա- զումք են...	1	Եւ մեծամեծ եւ անուանի եկեղեցիք

			կլոր են, որպես օրինակն եղեալ եմ
121r (233)	Այլ արդ, այսօր ծանօթութիւն Հապէշ ...	3	1765
124v (240)	Եւ յայնժամ այն օրինակ Իրեկէ...	3	1765
125v (242)	Եւ այսպէս յետ նստելոյ ի կեօնտեր ...	2	1766
126r (243)	Արդ՝ եկեալ ի Տիփսէլն, յետ 5 աւուրց ...	1	1766
126r (243)	Արդ՝ յետ այսօրնեաց տրոց եմուտ ...	2	1766
126v (244)	Քանզի միջնորդութեամբ սոցին մտին...	4	1766
126v (244)	<i>Ներքեւից</i>	7 տող	1766
128v (248)	Այլ արդ՝ յետ նստելոյ ի Սուրէր...	7	1766
130r (251)	Իսկ բոլոր բանակն եկեալ չուցին...	13	Փրկութիւն տասներորդ
130v (252)	Արդ՝ 1767 յունվարի 3ին եհաս ...	1	1767
131v (253)	<i>Վերքեւից</i>	5	1767
135r (261)	Եւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ եկն լուր ինչ...	1	1767
135r (261)	Արդ ի լսելն Թովմանանի, քէ Յովհաննէս...	3	1767
135v (262)	<i>Վերքեւից</i>	10	1767
137r (265)	Իսկ Թովմանանն եւս միտեցաւ առ այն...	10	1767
137v (266)	Զայս եւս ծանուցանեմք ընթերցողացդ, զի...	1	1767
137v (266)		7	1767
137v (266)	Այլ արդ՝ ի տօնի Մննդեան եւ ...	1	1768
140r (271)	<i>Վերքեւից</i>	5	1768
140v (272)	Եւ նաւն եւս սկսաւ ջուր առնուլ եւ օր ...	9	1768

142r (275)	Վերելում	17	1768
142v (276)	Եւ ելին ի Լօրեան խա- ղաղութեամբ եւ ...	4	1768
142v (276)	Եւ եկաց թովմանան ի Լորեան ...	3	1769
143r (277)	Ներքեւից	վերջին տող	1769
143v (278)	Արդ՝ ի հասանիլն թովմանանի ի Լօնտ- րա...	1	1769
147r (285)	Եւ յետ այսորիկ թով- մանան ել ի ...	1	1769
148r (287)	Եւ թովմանան եմուտ ի մաւակն եւ ել ի...	1	1769
148v (288)	Եւ Սերգիսն եւ Գրի- գորն բերին ...	8	1769
148v (288)	Նախ գնացեալ նհաս ի Ռօքրտամ եւ ...	8	1769
150v (292)	Եւ յետ երից աւուրց ըստ հրամանի Տիւկ...	2	1769
151r (293)	Իսկ թագաւորն Լուսո- վիկոս ժպտելով...	1	Խաչանշան
153v (298)	Եւ ապա յետ երից աւուրց ել թովմանա- նն...	2	1769
154r (299)	Եւ ի Բառեզ լուեալ թովմանանի, թէ ի ...	5	1770
154r (299)	Եւ յետ այսորիկ գնաց ի Ֆիեօրէնցա...	5	1770
156v (304)	Եւ թովմանան, որ այն Ինկիլթեոյի...	5	1770
158v (308)	Եւ յետ եգերելոյ գա- ռելուորս, ի Նաթոլի...	2	1770
159v (310)	Իսկ ի տասն հոկտեմ- բերի եկն նհաս ի Վե- նետիկ Պետրոս որ- դին...	1	Վախճանք է 'ի յեզիպտոս 1797ին բարի մահուամբ. 41 ամօք:
159v (310)	Եւ յետ այսորիկ սկսաւ որոնել գտունս...	11	1770

160r (311)	Յայնժամ մինն ի քառ- րոց մնդմ ճայնիւ...	1	Խաչանշան, ներմուծ 1770
162r (315)	Արդ՝ եհաս Պողոսն ի վննետիկ ...	1	1770
162v (316)	Իսկ Թովմանանն եւս, ըստ կարողութեան...	4	1771
163v (318)	Եւ ահա ապրիլի 25ին եկն պատասխան...	1	1771
164r (319)	Եւ յետ քանի մի աւուրց գօնքի ...	3	1771
164r (319)	Եւ 1771 մայիսի 26ին եկին ի ...	1	1771
164v (320)	<i>ներքեւից</i>	8	1771
165v (322)	Եւ յետ առողջանալոյ, մինչ երբայր ...	1	1772
167v (326)	Եւ քաշայն եւս ախոր- ժեալ եւ ...	4	1772
168r (327)	Եւ Թովմանանն 1773 յունուարի 29ին ել ի...	1	1773
168v (328)	Եւ յետ ինն աւուրց եհաս ի յեգիպոս ...	1	1773
169v (330)	Եւ յետ այսորիկ եկին մեծամեծ ...	3	1773
170r (331)	Եւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ յամի...	1	1773
171v (334)	Եւ ի Լիքանանու Պո- ղոս եպիսկոպոս...	7	1773
172r (335)	Եւ յետ այսոցիկ վանից Հարցն, միւս ...	8	1773
175r (341)	Եւ յետ զարդարելոյ գԼալայն, ելին յեգիպ- ոսս...	2	1774
175v (342)	Եւ յետ այսորիկ գին- գետասան ձիսն...	5	1774
177r (345)	Արդ՝ մինչդեռ յեգիպ- ոսս էր Թովմանանն...	3	1775
177r (345)	Եւ ի լինել հաշտու- թեան ընդ Մոսկոփոս...	2	1775

177v (346)	Եւ մեր ողորմած հոգի օրհնեալ Հայր ...	7	1775
177v (346)	Եւ յետ այսորիկ սկսաւ ընծայիւմ ...	7	1776
178r (347)	Եւ եկին բնաւն եւ Ղուկելին ի տուն Աթանաս վարդապե- տին...	մէկ տող վերեւ	1776
178v (348)	Իսկ նա, որ զառաջին յոյս իւր ի ...	3	1776
178v (348)	Եւ աստէն պարտիմք հոչակել զգօրութիւն...	3	1776
179r (349)	Ի ամին ժամանակի բանեցի Յարութիւն վարդապետն...	5	Վախճանեցաւ ի Թրեստ 1796 մարտի 14:
179r (349)	Եւ յետ վեշտասան ամ- սոյ, 1777...	1	1777
180v (352)	Զաւարիա Պատրիարքն գիտորհութիւն...	3	1778
181r (353)	<i>Վերեւից</i>	12	1778
182r (355)	Ո՛վ զարհուրելի հայ- հոյութեանս, որ ...	7	1778
182v (356)	<i>Վերեւից</i>	1 տող	1778
182v (356)	Եւ յայնժամ ասէ թով- մանանն. Յոյժ բարի...	4	1778
183v (358)	Եւ ուղղափառք չորեք- տասան անձինք...	1	1778
184v (360)	Յայնժամ յոտն եկաց Պատրիարքն եւ ասէ...	12	1778
185r (361)	Եւ նա գնացեալ առ եպարքոսն զայս ...	16	Փրկութիւն 11
185r (361)	Եւ քաղաւորն իսկոյն երարձ գնաւ եւ ...	2	1778
186r (363)	Եւ թովմանանն, որ յայնմ ժամանակի...	2	1778
186r (363)	Եւ թովմանանն, որ յայնմ ժամանակի...	15	Ապա գնաւ ի Պան- կալայ եւ անդ մեռա- նի 1789
186r (363)	Եւ դարձեալ 1778 հոկ- տեմբերի 23ին ...	1	1778

186v (364)	<i>Վերելում</i>	1	1778
186v (364)	<i>Ներքեից</i>	3	1779
188r (367)	Եւ Թովմանանն, առեալ գիրաման պէյին...	1	1779
188v (368)	Եւ ի մէջ պապիսի ու- րախութեանց ...	4	1780
189v (370)	Արդ՝ 1781 մայիսի 29, յորժամ գնաց ...	1	1781
189v (370)	Եւ տարեալ գնա չա- ւուշն ի Պուոսայ եղ	2	1781
190r (371)	Եւ ապա պատրաստե- ցաւ եւ ամենայն ...	2	1781
191v (374)	<i>Վերելից</i>	1	1782
191v (374)	Եւ քաշայն, յանկարծա- կի յանակնկալ ...	6	1782
192r (375)	<i>Վերելից</i>	5	1782
192v (376)	Եւ Պատրիարքն լի բե- րանով, Յոյժ քարի...	14	1782 ապրիլի 5
195r (381)	Գլխիս ի՛նչ	1	1782
195r (381)	Յայսմ ամի մեծ տագ- նապանք ...	2	1782
195r (381)	Եւ յետ չորեքտասան աւուրց յուլիսի 12...	1	1782
195r (381)	Եւ յօգոստոսի առաջին աւուրն ...	2	1782
196r (383)	Իսկ Թովմանանն, յետ երկուց աւուրց...	6	1782
196r (383)	Եւ 1783 ապրիլի 29ին Թովմանանն ընդ...	1	1783
196v (384)	Եւ ի յօգոստոսի 17ին, ի հինգշաբթի...	1	1783
197r (385)	Եւ յետ եօթնետասն աւուրց...	5	1783
198r (387)	Եւ Յովհաննէս աղան սկսաւ մեծաւ...	1	1784
198v (388)	Վասն որոյ եւ Թովմա- նանն, այն զմտաւ...	11	1784
198v (388)	Եւ յետ պարբիկ ի վե- նետիկէն ապրիլի...	3	1784

199v (390)	Արդ՝ ահա սոցին պա- տասխանն եկն...	1	1784
199v (390)	Եւ Թովմանանն սեպ- տեմբերի 10ին ետ ...	1	1784
200r (391)	Իսկ Պողոս որդի Թով- մանանի, որ էր ի...	2	1784
200v (392)	Եւ ի սմին ժամանակի Հայր Անանիան եւ...	1	1784
200v (392)	Այլ արդ՝ Թովմանանն եւս կատարեալ...	13	1784
201r (393)	Այլ արդ՝ ել Թովմա- նանն ...	2	1784
201r (393)	Եւ ապա սկսաւ վանա- ռել զակնեղէնան...	4	1785
201v (394)	<i>Վերելոց</i>	5	1785
201v (394)	Եւ եւս ընդ վերապա- տուելի Հայր...	8	1785
202v (396)	Եւ յայսմ միջոցի եկն ի Թրեստո...	9	1785
203v (398)	Բայց սակաւ սկսաւ Թովմանանն...	3	1785
204v (400)	Արդ՝ 1785 օգոստոսի 18ին ել ի Թրեստո...	1	1785
205v (402)	Եւ ի յաւուրն կիրա- կէի օգոստոս 24...	1	1785
206r (403)	Արդ օգոստոսի 26, յա- ւուրն երեւշաքո...	1	1785
206r (403)		5	<i>Պաշանշան</i>
206v (404)	Եւ Թովմանանն ունկն- դիր լեալ ցոցա	2	1785
207v (406)	Իսկ Ջաֆարիա Պատրի- արզն եւս...	3	1785
208r (407)	Եւ նոքա եւս միաքա- նեալ գրեցին ի Հոռմ...	3	1786
208r (407)	Եւ յայսմ միջոցի Ար- քայ հայրն առաքեաց...	4	1786
208v (408)	Այլ արդ՝ ի տեսանելն Արքային եւ այլոց զգումրութան...	2 տող վերեւ	1786

209r (409)	Եւ յայնժամ թովմանա- նն մտախոհ եղեւ...	5	1786
209v (410)	Եւ յետ այսորիկ ի սեպտեմբերի 11ին...	5	1786
209v (410)	Եւ Էհաս ի Կոստանդ- նուպօլիս նոյեմբերի...	1	1786
210r (411)	Այլ արդ՝ ի հասանիլն ի...	1	1786
211r (413)	Եւ յետ տասն ատուրց դարձան ի...	1	1786
211v (414)	<i>Վերեւից</i>	7	1786
211v (414)	<i>Վերեւից</i>	10	Փրկութիւն 12
212r (415)	1786 դեկտեմբերի 14ին մեր Ալեքսանտրո...	1	1786
212r (415)	1787 յունվարի 23ին մեր Ալեքսանտրո...	1	1787
212r (415)	Ուստի յետ մտանելոյ ի նոր տարին, ...	1	1787
213v (417)	Եւ 1787 մարտի 6ին Բեքթօ Զաքարիան...	1	1787
214r (418)	Եւ թովմանան ընդ նոսա եւս ընդ ...	7	1787
214v (419)	Եւ յայնժամ առեալ թովմանանի...	6	1787
214v (419)	Եւ յայնժամ առեալ թովմանանի ...	7	<i>Խաչանչան</i>
215r (420)	<i>Վերեւում</i>	13	<i>Խաչանչան. 1787</i>
215v (421)	Եւ թովմանանն ունէր ի Սեխրօսեանէն առ Պալքայն...	2 տող վերեւ	1787
217r (424)	Եւ թովմանանն իսկոյն գնացեալ եգիտ...	7	1787
218v (427)	Եւ ընդառաջ եղեն ամենայն միաքան՛ եւ սիրով...	2 տող վերեւ	1787. <i>Խաչանչան</i>
219r (428)	Արդ՝ 1788 յունվարի 5ին գրեաց...	1	1788
219v (429)	Իսկ նա լուռ կեալ եւ զամօթի հարեալ...	16	1788

220r (430)	Եւ յետ այնորիկ սկսան զայն երեւ ստոուցիո- նան կատարել...	1 տող վերև	1788
220r (430)	Եւ յետ այնորիկ սկսան զայն երեւ ...	14	1788
220v (431)	<i>Վերելից</i>	13	1788
220v (431)	Եւ յետ եօթն ամիս եւ կէս տաժանելոյ...	1	1788
221r (432)	Արդ՝ ահա յետ այսօր ամանակաց եւ ...	4	1788 եւ մեծ խաչանշան մի քանի տող լայնքով
221v (433)	Լուեալ զայս Թովմա- նանին քաջալերեաց...	6	1788
222r (434)	<i>Առաջին տողում</i>	1	1789
222v (435)	<i>Վերելից</i>	3 տող	Յայտ ամի մեռաւ սուրբան Համիթն ըստ հնոյ մարտի 27 եւ նստաւ սուրբան Սելիմն:
222v (435)	Եւ նա եւս ըստ այնմ օրինակի մօրն...	4	1789
223r (436)	Այլ արդ՝ որպէս յայտ է այս ...	6	սա, որ ի յեզիպտոս 1795ին ի վախճաներ է քարի մահուամբ՝ 41 ամօք,
223r (436)	<i>Ներքեւից</i>	2 տող	1793
223r (436)	Վասնորոյ, յետ ամենե- ցուն, մինչեւ ...	11	1793
223v (437)	<i>Վերելից</i>	2	1795
223v (437)	1798 դեկտեմբեր 23 մեր կրօնաւոր...	1	1798
223v (437)	Եւ 1799 առաջին օր յունվարի յաւուր երեւ- շաբաթու...	1	Ի սմին 1799 ամի վա- խճանեցաւ կողակիցն տէր Թովմանին ի դեկտեմբերի 1ին
223v (437)	Եւ 1800 ապրիլի մէկին սկսեալ զաւուրս...	1	1800
223v (437)	1801 մարտի 12 մեր Վերապատուելի...	1	1801
223v (437)	Եւ ապրիլի 5ին, յա- ւուր Զատիկի...	1	1801

227r (444)	Յաղագս վանառակա- նութեան ի Կոստանդ- նուպօլիս սկսեալ...	2	և թէ ռ ^ը պէս ի դա- պագան թերեխմանէն մեծ երկիւղ կրելն
238r (466)	Հալածանք. դեւ Մա- նուէլի առ Թովմա- նան...	1	1762
238r (466)	Մեծ հալածանքն 1778	1	1778
240v, 241v	<i>Թովմանեանք սկսել է թերթիկներ փակցնել նախկին գրածներէ վրայ եւ գրել նորը</i>		
245r (478)	Յովհաննէս աղա Սեյ- րոսեան...	2	<i>լրացում լուսանցքում</i> ի Հոռոմ գալն՝ 32
246v (481)	Պետրոս որդի Թովմա- նանի...	1	1795 վախճաներ է 'ի յնգիպտոս:
246v (481)	Պօղոս որդի Թովմա- նանի...	1	1797 վախճաներ է 'ի յնգիպտոս:
248v (485)	Սուրբան Սելիմն...		<i>լրացում լուսանցքում</i> որ ծնանի 1761, երեսն 170
250v (489)	Քարիտանն վենետի- կու, ընդ որ եմուտ Թովմանանն գնալն...	2	<i>լրացում լուսանցքում</i> յամի Տեառն 1771
253r (494)	Պարոն Յովհաննէսն Թովմանանեան գնաց ի Նաբօլի եւ քաղուհւոյն 4000 ոսկւոյ մարգար- տէ օղ վաճառելն:...	6	Եւ զգիր որդէծնե- ղեան Պաղոս որդւոյն ի Կոստանդնուպօլիս ընկալնուլն եւ Աքրա- յին եւ Հ. Մկրտչին ձեռք դնելով խոստու- մն ընկալնոյ ի կրօնն, որ ապա ժխտեաց Հ. Մկրտչին եւ մեծ շրթութիւն ծագեցաւ 169:
255r (498)	Եւ անտի գնաց յՕլան- տայ ընդ Գրիգորի, եւ զԳրիգորն առին ի ձե- ռաց Թովմանանի...	3	<i>լրացում լուսանցքում</i> - քրիմօ մինիսդրօ տուք

255r (498)	Նոյն տեղում	6	լրացում լուսանցքում - ի սուրբ գրոց զագ- գն իւր
258r (504)	26. Աղեխանդրիա մե- ծին Աղեխանդրի թա- գաւորին է...	2	սոյն նշանով եգիպ- տոսն պարտի աստ ի Աֆրիկէ անցանիլ:
262v (513)	Եւ միջնորդութեամբ բոլմո միմիստրո տում Շուվեգոյ վեգիրին ներ- կայացաւ Թովմանան Լուտովիկոս ... թագա- ւորին...	ներք. 6	ԼՏերորդ

Հրատարակութիւններ.

1. Թովմանան Հ. Յովհաննէս. *Դէպի Բարիդ. Ուղեգրութիւն Հ. Յովհաննէս Թովմանանի ի վերայի*, հրատ. Հ. Եղիա Փ[էչիկեան], Բագմավէյ, 1941, էջ 46-53: (Աշխարհաբար թարգմանութիւն տե՛ս *Ոսկեփորիկ*, Հայ հին եւ միջնադարեան արձակի ժողովածոյ, Երեւան, 1997, էջ 271-277):
2. Onnik Jamgocyan, *Les Finances de l'Empire Ottoman et les financiers de Constantinople (1732-1853)*, Thèse de Doctorat Nouveau Régime, Université de Paris I (Sorbonne), 1988 (Այս երկիստոր (814 էջ) թեզի Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի, Նուպարեան մատենադարանի եւ անհատ անձանց (տե՛ս օրինակ Գեղամ Գեւորեանի ունեցած տարբերակը) օրինակները ունեն շարուածֆային տարբերութիւններ): Թեզի երկրորդ հատորում, որպէս յաւելում հրատարակուել են Յովհաննէս Թովմանանեանի ձեռագրից՝ էջ 100-120-ի (ընդամենը՝ 10 թերթ) ֆոտոպատկերները:

Թարգմանութիւններ.

1. Թուրքերէն համառօտ թարգմանութիւն, կատարուած հեղինակի կողմից Հ. Եղիա Թովմանանեանի եղբոր՝ դոկտոր Թովմայի համար, 1796 օգոստոսի 25ին: Ս. Ղազարի *Դիւանում առայժմ այս թարգմանութիւնը չի յայտնարեւում*:
2. Vrej Nersessian, Richard Pankhurst, *The Visit to Eighteenth Century Ethiopia of the Armenian Jeweller Yovhannēs Tovmačean*, Armenian Studies. In Memoriam Haïg Berberian. Editor Dickran Kouymjian, Lisboa, 1986, pp. 607-644;

3. *The Visit to Ethiopia of Yohannes Tovmacean, an Armenian Jeweller, in 1764-66, Translated by V. Nersessian. Edited & Annotated by Richard Pankhurst.* - Journal of Ethiopian Studies, 1982, pp. 79-104;
4. Ованес Товмаджиян (1749-1781). - Армeнски пътеписи за Балканите XVII-XIX в., съставителство, перевод от древноармeнски и коментар Агоп Орманджиян, София, Издателство наука и изкуство, 1984 ("Чужди пътеписи за Балканите"), с. 43-59.

Ուսումնասիրություններ.

1. Richard Pankhurst. *The History of Ethiopian-Armenian Relations*, REArm, Nouvelle série, Tome XII, Paris, 1977, pp. 273-345, յատկապէս էջ 334-343;
2. Boris Adjemian, *Les Arméniens en Éthiopie au "temps des voyageurs". De l'expulsion des jésuites à la bataille d'Adoua (1632-1896).* - Revue du monde arménien moderne et contemporain, Tome 5, Paris, 1999-2000, pp. 7-44.

Բ) ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ քաղեալ ՚ի պատմագրութենէ Հ. Միքայէլ վարդապետի Զամիչեան յամի տեառն 1800, ի հասակի ամաց 84, կան աստ ինչ ինչ աւելի բանք ՚ի յետին ամսն:- Ս. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. Թիւ. 1593 (Հ.Դ.)³⁶:

Գ) ՆԱՄԱԿԱՆԻ³⁷ - Ս. Ղազարի դիւան

Յովհաննէս Թովմաճանեանի զրած՝

Ա.) Ստեփաննոս Մելիոնեան արքայօրը- 1. 1754, մայիսի 10³⁸, 2. 1756, սեպտեմբեր 1³⁹, 3. 1757, առանց ամսաթուի⁴⁰, 4, 1759,

³⁶ Զեռագրի մանրամասն նկարագրութիւնը կը տրուի առանձին յօդուածում:

³⁷ Յովհաննէս Թովմաճանեանի Պատմութեան ձեռագրում եղած ներդիր փաստաթղթերը չենք ներառում այս բաժնում նկարագրական կրկնութիւնից խուսափելու համար: Միաժամանակ փաստէ ենք, որ ժամանակի ընթացքում նորանոր նամակներ են ի յայտ գալու:

³⁸ Այս նամակի հատուածական հրատարակութիւնը տե՛ս Հ. Ղեւոնդ Տայեան, Մայր դիւան Միխիթարեանց վեներտիոյ ի Ս. Ղազար. 1707-1773, ի ծագմանէ ուխտիս մինչեւ ցրածանումն թրեւտեան հարց, Վեներտիկ-Ս. Ղազար, 1930, էջ 316:

³⁹ Նոյն տեղում, էջ 180:

⁴⁰ Նոյն տեղում, էջ 188-189:

- յուլիս 20, 5. 1760. մարտ 10, 6. 1760. հոկտեմբեր 3, 7. 1760. հոկտեմբեր 31, 8. 1761 մայիս 20, 9. 1770, յունվար 5, 10. 1771, յուլիս 2, 11. 1772, ապրիլ 4, 12. 1773, սեպտեմբեր 9, 13. 1776, ապրիլ 19, 14. 1777, նոյեմբեր 25, 15. 1786 յունիս 27, 16. 1786, յուլիս 30, 17. 1786, յուլիս 22, 18. 1786 յուլիս 8, 19. 1786, յուլիս 30, 20. 1786, օգոստոս 1, 21. 1786 օգոստոս 5, 22. 1786 նոյեմբեր 28 և դեկտեմբեր 9, 23. 1786 նոյեմբեր 14, 24. 1786 և 87 դեկտեմբեր 28 և յունվար 8, 25. 1787 փետրուար 10, 26. 1787 փետրուար 23, 27. 1787, մարտ 24, 28. 1787 մարտ 10, 29. 1787 ապրիլ 25, 30. 1787 ապրիլ 7, 31. 1787 մայիս 10, 32. 1787 յունիս 9, 33. 1787 յուլիս 9, 34. 1787 օգոստոս 9:
- բ) Հ. Մկրտիչ Անանեանին- 1. 1760 մարտ 18, 2. 1771 նոյեմբեր 2, 3. 1773 մարտ 10:
- գ) Հ. Միքայել Չամչեանին- 1. 1786 և 87 դեկտեմբեր 28 և յունուար 18, 2. 1789 դեկտեմբեր 22, 3. անթուական, հայատառ թուրքերեն, 4. 1793, յունիս 28, 5. 1795 յունուար 24, 6. 1795, յունիս 24, 7. 1795, նոյեմբեր 21, 8. 1800 օգոստոս 9:
- դ) Հ. Յարութին Մաղաբեանին- 1. 1786 յունուար 21, 2. 1787 օգոստոս 17, 3. 1787 սեպտեմբեր 6, 4. 1787 հոկտեմբեր 27, 5. 1787 դեկտեմբեր 8, 6. 1788 մարտի 1, 7. 1788 մարտ 29, 8. 1788 յունիս 7, 9. 1788 յունիս 7, 10. 1789 ապրիլ 11, 11. 1790 յունուար 15, 12. 1795, փետրուար 7:
- ե) Արրահամ Սօֆալեանին- 1. 1789 ապրիլ 11:
- զ) Աղա Շամիր Սուլթանումին- 1. 1793 փետրվար 18:
- է) Հ. Գաբրիել Աւետիքեանին- 1. 1795 յունիս 25, 2. 1795 յունիս 25-1800, Յուլիս 14, 3. 1805, նոյեմբեր 15:
- ը) Հ. Ստեփան Ապիկեանին- 1. 1801, յուլիս 13, 2. 1801, օգոստոսի 2:
- թ) Հ. Իգնատիոս Փափագեանին- 1. 1801 հոկտեմբեր 7, 2. 1802, օգոստոս 7, 3. 1802 նոյեմբեր 6, 4. 1803 յունիս 22:
- ժ) Հ. Մկրտիչ Աւգերեանին- 1. 1802, յունիս 9, 2. 1802 նոյեմբեր 6:
- ժԱ) Մխիթարեան այլ միաբաններին (ՀՀ. Բարսեղին, Փիլիպպոսին, Բարդուղիմէոսին, Թովմային)- 1. 1785 յունիս 13/24, 2. 1790 յունիս 17 (չափածոյ): 3. 1791 մայիս 1:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՎՄԱՃԱՆԵԱՆԻ ստացած՝

- Ա) Ստեփաննոս Մելքոնեան արքայաբոլից - 1. պատասխան մարտի 10. 1760 նամակին, 2. 1772 յունիս, 3. 1773, դեկտեմբեր 14:
- Բ) Հ. Մկրտիչ Անանեանից - 1. 1760 յուլիս 26:
- Գ) Հ. Ստեփաննոս Ապիկեանից- 1. 1778^(*), յունիս 20:

Դ) ԱՅԼ ՎԱԽԵՐԱԳՐԵՐ (վկայականներ, ստացականներ, առևտրա-
ֆինանսական փաստաթղթեր, դաշնագրեր եւ այլն)-

1. Վկայական տրուած Հ. Նիկողայոս Բուզայեանին- 1793 փետրուար 16:
2. Վկայագիր- 1793 փետրուար 27:
3. Ծանօթութիւն՝ Թովմանեան Տէր մահտեսի Յովհաննէսի շուրջ ՚ի վերայ Շուքրի Յովհաննէսին 2000 դուրուշ առնելա-
ցըն- ՚ի վեցնտիկ 1793 Փետրվար 20:
4. Ծանօթութիւն՝ վասն իրակութեանց պարոն Նազար Խօնա-
մալեանին 1768 մայիսի 8 ՚ի Մատրաս- Ի վեցնտիկ 1793 եւ ՚ի
փետրվարի 23:

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, ԷԼԻԶԱԲԵԹ ԹԱԶԻՐԵԱՆ

Hovhannes Tovmadjanian (18th century author) life and literary activity

MERUJAN KARAPETYAN, ELISABETH TAJIRYAN

(summary)

Hovhannes Tovmadjanyan (1717-1806) was born in Constantinople, in a family of amiras. When he became an adult, he was sent by his parents to Venice to study at the Mekhitarist Monastery of San Lazzaro and became one of Mkhitar Sebastatsi's first generation students. After the death of his father in 1783 he left the monastery without permission and returned to Constantinople. He started his commercial activity in 1742 by selling jewelry and became very successful. During these commercial activities he visited more than 33 countries across Asia, Africa and Europe. Having spent nearly forty years on the world transit trade routes. Having preserved his Christian piety, this jeweler abandoned his secular life eventually and got enrolled in the Armenian Mekhitarist Monastery of San Lazzaro as a priest. It was here that he wrote his travel memoirs (mss. 1688, San Lazzaro), which now have important scientific significance. Hovhannes Tovmadjanyan's "Travels" is a unique source for research on the history, ethnography, trade and economic history of the countries he visited.

A large amount of letters, documents concerning commercial agreements, as well as contracts written by Tovmadjanyan from different countries have been preserved and come to supplement his rich literary heritage.

In 1800 he abridged H. Michael Chamchian's "History of Armenians" in a big handwritten volume (mss. 1593, San Lazzaro) which, like all his other works, is not published till now.